

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ КАРПАТОЗНАВСТВА

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ
Леся ХАВРАК

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ
СТОСУНКИ
У ДИСТРИКТІ ГАЛИЧИНА**

(1941-1944)

Ужгород

2002

УДК 94(477)+94(475)

ББК 63.3(4УКР)624+63.3(4ПОЛ)

О-91

У пропонованому дослідженні висвітлено діяльність у 1941–1944 рр. на галицьких теренах основних українських і польських політичних сил (ОУН, УЦК, Делегатура уряду) та військових організацій (УНС, УПА, АК, селянські батальйони), показано хід українсько-польських перемовин під впливом німецького і радянського факторів. На тлі історії дивізії “Галичина” розглядаються найбільш дискусійні питання, котрі й нині мають поважний резонанс.

Передмова

доктора історичних наук **Наталії Антонюк** (м. Львів)

Відповідальний редактор —
доктор історичних наук **Володимир Задорожний** (м. Ужгород)

Наукові рецензенти —
доктор історичних наук **Василь Худанич** (м. Ужгород)
доктор історичних наук **Микола Вегеш** (м. Ужгород)

ISBN 966-7112-44-6

© Роман Офіцинський, Леся Хаврак, 2002

© Наталія Антонюк, передмова, 2002

© Гражда, 2002

ДОЛАЮЧИ ПРОПАГАНДИСТСЬКІ МІТИ

Проблема, яка стала предметом вивчення пропонованої монографії, присвячена одному із найбільш драматичних періодів європейської історії ХХ-го століття. Адже масштаби, перебіг і наслідки Другої світової війни стали попри свій трагізм, доленосними для багатьох народів континенту. Автори досліджують її у контексті українсько-польських взаємин на теренах Галичини, яка увійшла до Генерального Губернаторства як окремих дистрикт. Через свій особливий статус вона виділялась з-поміж інших частин окупованої української території.

Цей аспект історичного процесу 40-х років становить болючу проблему для двох народів-сусідів і це довгий час впливатиме на форми співіснування, міждержавні взаємини і ментальність двох народів. На жаль, й нині досить активно використовується брудний накіп, який залишили у свідомості українців і поляків конфлікти минулого.

Справжнє широкомасштабне вивчення цього історичного періоду розпочалося після зміни політичної ситуації в Україні і Польщі, коли були опубліковані архівні документи щодо даної проблеми. З того часу почалися регулярні контакти українських і польських істориків.

Перед сучасними дослідниками стоїть надто велика спокуса піти шляхом найменшого опору, пристосовуючись до смаків читацького загалу, вихованого в атмосфері недовіри і неприязні. Порятунком лежить у пошуках істини і врівноваженому вивченні фактів. Адже після Другої світової війни вирости нові покоління українців і поляків, які не обтяжені спадщиною трагедії сорокових років. Цим поколінням легше, аніж учасникам тих трагічних подій, працювати для примирення.

Саме у цьому, на наш погляд, полягає цінність наукового дослідження молодих українських істориків Романа Офіцинського та Лесі Хаврак, бо крім аналізу військово-політичної ситуації в дистрикті Галичина, формування та діяльності української і польської підпільних

структур, автори розкривають пошуки моделі співіснування двох народів в умовах нацистської окупації.

Новизна запропонованої читачам праці – насамперед у її фактологічній насиченості, надійній джерельній базі, в тому числі присвяченій такому мало дослідженому питанню, як пошуки порозуміння двох підпільних антинацистських сил – польської, репрезентованої Армією крайовою і Делегатурою еміграційного уряду, та української, представленою ОУН. Авторам вдалося переконливо обґрунтувати висновок про те, що, зрозумівши сутність спочатку радянського, а згодом німецького окупаційного режимів, українські і польські політичні кола спробували об'єднати зусилля проти спільного ворога.

Хоча період 40-х років став досвідом нереалізованих можливостей мирного співіснування двох народів, автори прагнуть знайти “внутрішню правду” кожної із сторін конфлікту. Окресливши різноманітні чинники загального характеру, які мали вплив на українсько-польські взаємини, вони приходять до висновку, що обопільні націоналістичні прагнення спроектували таку модель співіснування, яка, власне, виключала можливість співіснування.

Події останнього часу засвідчують, що гострі конфлікти минулого продовжують так чи інакше впливати на сучасні політичні стосунки між двома країнами. У пам'яті навіть представників молодшого покоління все ще живучі необ'єктивні, далекі від історичної правди уявлення про складні процеси українсько-польських стосунків 40-х років минулого століття.

Сподіваємось, що дослідження Романа Офіцинського і Лесі Хаврак “Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941–1944)” стане ще одним кроком для того, щоб історія конфліктів між українцями і поляками була вичерпана назавжди.

Наталія АНТОНЮК,
доктор історичних наук

ВСТУП

Українсько-польське добросусідство наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. зробило надзвичайно актуальною проблематику обопільних взаємин. Власне, Україна і Польща — держави тісно пов'язані не лише спільним кордоном, а й спільною історією з безхмарними і непривабливими аспектами: часи мирного співіснування, тісної співпраці поступалися періодам, коли бряжчала зброя, горіли будівлі та лилася кров.

Ідея української державності не завжди відповідала планам польських урядовців. У 1920–1930-ті рр. вони вважали Західну Україну легітимною територією II Речі Посполитої і проводили на т. зв. “східних кресах” політику “зміцнення польськості”.¹ Проте міжвоєнна міжнародна ситуація не давала можливості ні полякам, ні українцям самостійно вирішувати питання власної державності, а відтак у роки Другої світової війни перетворила українсько-польські стосунки у багатосторонні — українсько-польсько-німецько-радянські.

Незважаючи на широку й різнобічну джерельну базу,² до сих пір з українсько-польської проблематики бракує комплексних наукових студій. Однак маємо низку добротних праць, які висвітлюють окремі аспекти, залишаючи відкритими ряд “важких питань”. Зокрема, дисертаційні та монографічні дослідження О. Красівського, М. Литвина, М. Гетьманчука, А. Рукаса і С. Ткачова присвячені польсько-українським стосункам першої чверті ХХ ст. (з акцентом на період боротьби за україн-

¹ Ільюшин І. Ставлення польського еміграційного уряду в Парижі та Лондоні й польського підпілля у Львові до українського питання в 1939–1941 рр. //Український історичний журнал. — 1999. — №6. — С. 70.

² Наприклад: Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спец. служб /Упоряд. З. Гайовнічек. — Т. 1: Львів–Коломия–Стрий–Золочів. — Київ, 1998. — 1039 с.; Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. — Київ: Видво С. Павличко “Основи”, 2002. — 327 с.

ську державність у 1918–1923 рр.), міжвоєнної пори та початкового і завершального етапів Другої світової війни.¹ Проаналізовано “українську політику” урядових структур, польських політичних партій та угруповань, її зміст, характер, особливості та напрями; висвітлено хід внутріпартійних і міжпартійних дискусій, погляди окремих діячів.

До речі, напис “Невідомим солдатам, що героїчно загинули в боротьбі за Польщу в 1918–1920 роках”,² що мав би увінчувати відновлений Цвинтар Орлят і був відхилений Львівською міською радою, спричинив у лютому 2002 р. напругу у міждержавних відносинах.

У кандидатських дисертаціях Д. Горуна і Є. Моцока показана еволюція концепцій зовнішньої політики, що у 1990-х рр. були запропоновані міністерствами закордонних справ України і Польщі, політичними партіями або індивідуально.³ Також досліджені економічні стосунки на державному рівні та в євро регіонах “Карпати” і “Буг”. У центрі уваги дисертаційного дослідження В. Кирилича⁴ стали культурні взаємини, з

¹ Красівський О. Українсько-польські відносини в Східній Галичині в контексті національної політики Другої Речіпосполитої (1918–1923 рр.): Автореф. дис. ... д-ра істор. наук. — Київ, 1999. — 32 с.; Його ж. Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. — Львів, 2000. — 415 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр.: Автореф. Дис. ... д-ра іст. наук. — Львів, 1999. — 36 с.; Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. — Чернівці, 2001. — 31 с.; Руккас А. Польсько-радянський збройний конфлікт на західноукраїнських землях (вересень-жовтень 1939 року): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Київ, 1998. — 18 с.; Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля. — Тернопіль: Підручники і посібники, 1997. — 216 с.

² Див., зокрема: Кладбище орлят по-прежнему разделяет поляков и украинцев (“Gazeta”, Польща) // <http://www.inosmi.ru>. — 2002. — 5 февраля.

³ Горун Д. Українсько-польські відносини (1991–1997 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Одеса, 1999. — 18 с.; Моцок В. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — Чернівці, 2002. — 20 с.

особливою увагою до ролі української національної меншини у сучасній Польщі.

Зауважені лакуни у значній мірі пояснюються неоднаковими вихідними оціночними позиціями польської та української історіографії, що зберігають суттєві відмінності. Так, у відповідних радянських публікаціях 1960–1980-х рр. українське питання залишилося за межами поля зору дослідників, радянські фахівці трактували українсько-польські контакти як радянсько-польські¹ або головну увагу зосереджували на польській проблемі.² Сучасна українська історіографія досягла певних успіхів у розробці провідних сюжетів українсько-польських взаємин регіонального рівня.

Вагомий внесок у висвітленні проблематики зробили В. Офіцинський, Н. Антонюк, І. Козловський, І. Ільюшин, А. Русначенко³ та ін. З огляду на міцність верифікаційного фундаменту фактографічної канви запро-

⁴ Кирилич В. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — Київ, 2001. — 20 с.

¹ Зокрема: Кундюба І. Советско-польские отношения. 1939—1945. — Киев, 1963; Супруненко Н. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941—1945. — Киев, 1956; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941—1945. — Киев, 1984.

² Як-от: Коваль В. В роки фашистської навали (Україна в міжнародних відносинах у період Великої Вітчизняної війни). — Київ, 1963; Його ж. Возз'єднання західноукраїнських земель та міжнародні відносини. 1939—1941 рр. — Київ, 1979.

³ Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941—1945 рр.: політичні та культурні аспекти. За матеріалами періодичної преси. — Ужгород, 1997; Його ж. Дистрикт Галичина (1941—1944). Історико-політичний нарис. — Ужгород, 2001; Антонюк Н. Українське культурне життя в “Генеральній Губернії” (1939—1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. — Львів, 1997; Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону 1941—1951. — Львів, 1998; Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. — Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2001. — 288 с.; Русначенко А. Українсько-польське протистояння в роки другої світової війни // Сучасність. — 2001. — Ч. 10. — С. 89-112; Ч. 11. — С. 94-104.

понованої нами студії, чимало корисного привнесли і найновіші дотичні здобутки таких учених, як І. Павлюк, О. Сурмач, І. Патриляк, Г. Стародубець¹ тощо.

Головний недолік обох національних історіографій полягає у відсутності зваженого аналізу проблеми, зокрема, польським історикам важко адекватно сприйняти український національно-визвольний рух на західноукраїнських землях першої половини ХХ ст. Ностальгія за втраченими “східними кресами” залишається ще міцно вкоріненою.² Найбільш об’єктивно, майже без упередженості, українсько-польські взаємини висвітлені Р. Тожецьким³ і З. Ковалевським.⁴ Монографія Тожецького — детальний зріз еволюції політичної думки та стосунків між обома підпіллями на “кресах”. Окремо мова ведеться про дивізію “Галичина” та її вплив на перебіг українсько-польського протистояння.

¹ Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмищини та Підляштя 1917—1939, 1941—1944 рр. — Львів: Каменярь, 2001. — 286 с.; Патриляк І. Діяльність організації українських націоналістів (бандерівців) у 1940—1942 роках (військовий аспект): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Київ, 2001. — 19 с.; Сурмач О. Греко-католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941—1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Львів, 2001. — 20 с.; Стародубець Г. Місце і роль ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (кінець 1940 — серпень 1943 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Чернівці, 2001. — 21 с.

² Клімецький М. Генезис і організація польської самооборони на Волині та у Східній Малопольщі під час Другої світової війни //Україна—Польща: важкі питання. Матеріали III міжнародного семінару істориків “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. — Т. III. — Варшава, 1998. — С. 58-77; Пальський З. Українська політична думка в Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни //Україна—Польща: важкі питання. — Т. IV. — Варшава, 1999. — С. 225-274.

³ Torzecki R. Polacy i ukraincy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny Światowej na terenie II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1999.

⁴ Ковалевський З. Польське питання у повоєнній стратегії Української Повстанської Армії //Україна. Наука і культура. — Вип. 26-27. — Київ: Академія наук України — Знання, 1993. — С. 200-232.

Друга світова війна привела до поділу території України на декілька частин, серед яких особливим статусом виділявся галицький регіон. Як дистрикт він увійшов до складу Генерального Губернаторства в липні 1941 р.¹ Попри все ця обставина не забрала у західних українців надію на можливість творення національної держави з власним військом.

Предметом даного дослідження є аналіз військово-політичної ситуації в дистрикті Галичина (формування і діяльність української та польської підпільних структур, самооборонних відділів); політичної думки і політичної діяльності; моделей співіснування двох народів в умовах нацистської окупації; ролі військових формувань у двосторонніх стосунках.

Хронологічні рамки охоплюють події з червня 1941 р. (пов'язані з початком німецько-радянської війни і заміною одного окупаційного режиму іншим) — до вересня 1944 р. (закінчення польської операції “Буря”, звільнення Радянською Армією західноукраїнських земель). Тобто запропоновані часові рамки уповні відповідають періоду німецької окупації України (1941–1944).

З огляду на специфічне висвітлення окремих аспектів діяльності українських і польських політичних кіл, що під впливом німецького і радянського чинника формували військово-політичну ситуацію в дистрикті Галичина, зауважимо наші поточні завдання:

— показати регіональні військово-політичні ознаки німецького окупаційного періоду;

— проаналізувати процес становлення і зміцнення української і польської підпільних структур;

— простежити еволюцію української і польської політичної думки, їхній вплив на творення моделей українсько-польського співіснування в умовах нацистської окупації;

— виявити особливості позицій польських “кресовиків” і українських націоналістів у вирішенні майбутнього статусу західноукраїнських земель (“східних кресів”);

¹ Див. дет.: Косик В. Україна під час Другої світової війни. 1938–1945. — Київ, 1992. — С. 187.

- відслідкувати масштаби, методи і характер збройної боротьби українського і польського підпілля та відділів самооборони;
- простежити вплив нацистського і радянського чинника на розвиток українсько-польських взаємин;
- відобразити чисельність втрат серед українського і польського населення Галичини;
- з'ясувати роль українських збройних формувань у складі вермахту (“Нахтігаль”, “Роланд”, “Галичина”) під час польсько-українського конфлікту;
- дати неупереджену оцінку даної проблематики, її значимості в історії України.

Поставлені завдання передбачають об'єктивний дослідницький підхід, зобов'язують до незалежного історичного коментаря, тобто залишити за собою право оцінки шляхів і засобів адекватного досягнення усвідомленої мети обома народами з позицій загальнолюдських цінностей.¹ Як видається, українсько-польські взаємини періоду Другої світової війни належать до числа проблем, які потрібно розглядати саме на рівні порозуміння обох сторін, не допускаючи ніякого применшення чи упослідження.² Тому доцільно суттєво змінити вектори підходів в оцінці як польських, так і українських національних інтересів, зробивши їх рівноспрямованими.

Вагомими джерелами пропонованої розвідки послужили архівні матеріали, опубліковані документи і спогади. Зокрема, використано одиниці зберігання відділу періодики Центрального державного історичного архіву м. Львова.³ Інша частина документів містяться у залучених збірниках, які побачили світ у різний час і до яких приклали

¹ Такої ж думки і: Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945рр. //Україна—Польща: важкі питання. — Т. IV. — С. 123.

² Тени прошлого до сих пор отражаются на настоящем (“Zycie Warszawy”, Польша) //http://www.inosmi.ru. — 2001. — 1 грудня.

³ Gazeta Lwowska. Dziennik dla distryktu Galicyjskiego (lipiec–grudzień 1943 r.). Зберігається у ЦДІА у м. Львові.

рук учені не тільки України (радянської чи пострадянської пори), але й діаспори.¹ Так, серед цих видань привертають увагу колективний “Літопис нескореної України”, “ОУН-УПА в роки війни” В. Сергійчука, де на основі українських, польських і радянських документів висвітлено засадничі тези українського національно-визвольного руху; методи, засоби і масштаби боротьби. Поміж іншим у збірнику німецьких документів В. Косика детально висвітлюються події, що відбивають реальну картину діяльності ОУН-Б та ОУН-М у Галичині.

Окремі вектори українсько-польських стосунків 1941–1944 рр. Розкриває документальний доробок, опрацьований О. Корчаком-Городиським.² Автор подав непрості відносини між обома народами через призму західних зовнішньополітичних документів, щоденників та мемуарів державних діячів. Словом, предметом прискіпливого дослідження стала польська, радянська та німецька дипломатія.

Також нами залучено документальні публікації українських історичних архівів та польського Архіву актів нових (Варшава),³ що подають боротьбу Української Повстанської Армії та Армії Крайової в Галичині.

¹ Нюрнберзький процес. Преступлення против человечности: Сборник материалов в 3-х т. — Т. I. — М., 1951; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941–1945 рр.: В 3-х т. — Київ, 1967; Бродовский котел: Воспоминания. Очерки. Документы /Сост. М. Вербинский, Б. Самарин. — Львов, 1974; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: Документы и материалы: В 3-х т. — Киев, 1985; Сергійчук В. ОУН—УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. — Київ, 1996; Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. — Кн. II. — Львів, 1997; Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. німецьких архівних матеріалів: У 3-х т. /Упорядк. і передм. В. Косика. — Львів, 1997–1998 та ін.

² Корчак-Городиський О. Замість вигадок: Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах. — Івано-Франківськ, 1994.

³ ОУН—УПА в роки війни. Радянські, німецькі, польські документи /За ред. В. Сергійчука //Молодь України. — 1992. — 6-18 серпня, 3-22 вересня; Литвин М. Документи АК про військово-політичне протистояння на Заході України у роки Другої світової війни //Україна в минулому. — Вип. VII. — Київ-Львів, 1995. — С. 129-151.

З-поміж мемуарних видань особливу увагу привертають спогади З. Книша, В. Менкарської-Козлувської, Т. Томашевського.¹ Із цієї оригінальної мемуаристики дізнаємось чимало про психологічні настрої та поведінку мешканців у різних галицьких місцевостях часів окупації. Від С. Мудрика-Мечника черпаємо корисну інформацію про діяльність ОУН на теренах краю.² Процес творення дивізії “Галичина”, її бойовий шлях фронтами Другої світової війни яскраво відображають учасники подій Р. Мацук, В. Кубійович, К. Паньківський, П. Шандрук, М. Савчук³ та ін.

Для повноцінного розкриття досліджуваних аспектів засадничими є наукові праці загального характеру, що хоча б частково торкаються українсько-польського фактору Другої світової війни.⁴ Серед них привертають увагу вже згадані скуппульозні дослідження В. Косика про характер та масштаби визвольної боротьби українців у контексті політичної ситуації в Європі, де осібно місце посідають українсько-польські взає-

¹ Книш З. В ясині лева (Українець в польському підпіллі). — Торонто, 1976; Mękarska-Kozłowska B. Burza nad Lwowem. Reportaz z lat wojennych 1939–1945 we Lwowe. — Londyn, 1996; Tomaszewski T. Lwyw. Pejzaż psychologiczny. — Warszawa, 1996.

² Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. Причинки до історії — Львів, 1997.

³ Ніколи не були колаборантами. Інтерв'ю з колишнім дивізійником М. Савчуком //Українське слово. — 1993. — 20 серпня. — С. 1, 3; Кубійович В. Початки Української дивізії “Галичина” //Українська дивізія “Галичина”. Історико-публіцистичний збірник. — Київ–Торонто, 1994. — С. 14-21; Паньківський К. Військові справи. Дивізія “Галичина” //Там же. — С. 22-54; Шандрук П. Правда про 1-шу Українську дивізію і Українську Національну Армію //Там же. — 62-75; Мацук Р. Чому я пішов у дивізію “Галичина” //Високий Замок. — 2002. — 11 травня. — С. 6.

⁴ Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ ст. — Київ, 1993; Косик В. Україна під час Другої світової війни; Його ж. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993; Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. — Київ, 1996.

мини. Праця Т. Гунчака є не менш цікавою спробою висвітлення основних віх державотворчих змагань українців першої половини ХХ ст.

Слід окремо відзначити спеціальні дослідження Г. Грицюка, В. Офіцинського, А. Цеслікової,¹ які відбивають загальний політичний стан і складні перипетії українсько-польських взаємин. Вони написані на щедрих фактографічній основі періодичних видань.

Оригінальною студією історіографічного характеру вважаємо книгу М. Трухана.² Аналізуючи польську мемуаристику, прозові твори, наукові дослідження повоєнного періоду, автор подає генезу формування негативного стереотипу українця в польському середовищі. Осібне місце у вивченні українсько-польських стосунків належить В. Сергійчуку.³ Ним із доречною пристрасстю зроблено особливий акцент на трагічній долі українського населення, яке проживало на українсько-польському порубіжжі.

Чільну групу становлять дослідження українського та польського національно-визвольних рухів у роки Другої світової війни. Цінний фактичний матеріал, що стосується організаційної структури ОУН-УПА, її державотворчої діяльності, масштабів боротьби на фронтах, відображено у працях Г. Полікарпенка, П. Мірчука, М. Лебедя, О. Багана⁴ та ін.

Певний внесок у вивчення історії українських військових формувань у лавах вермахту зробив дослідник М. Кальба,⁵ який на основі документів спростував причетність українських вояків до знищення польського

¹ Нгуциук Г. "Gazeta Lwowska" 1941–1944. — Wrocław, 1992; Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941–1945 рр.: політичні та культурні аспекти. — Ужгород, 1997; Його ж. Дистрикт Галичина (1941—1944). — Ужгород, 2001; Cieślukowa A. Prasa okupowanego Lwowa. — Warszawa, 1997.

² Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі. — Львів, 1992.

³ Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. — Тернопіль, 1997.

⁴ Полікарпенко Г. Організація українських націоналістів під час Другої світової війни. — Торонто, 1951; Мірчук П. УПА. 1942–1952: Документи і матеріали. — Львів, 1991; Лебедь М. УПА /Репринт. — Дрогобич, 1993; Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. — Дрогобич, 1994.

населення Галичини в червні–липні 1941 р. Серед польських авторів значною мірою пояснюють ставлення польського підпілля до українського питання Г. Мазур, С. Венгерський, Е. Яворський.¹ Їхні праці присвячені діяльності польських підпільних організацій на території “Східної Малопольщі” в умовах німецької окупації.

Різні вектори українсько-польського співжиття 1941–1944 рр. на західноукраїнських землях розкривають публікації К. Паньківського, З. Книша, В. Вериги.² Окрім зазначених діаспорних видань, значний інтерес для висвітлення українсько-польського збройного конфлікту становить синтетичний нарис за редакцією М. Левицького.³

Останнім часом також з’явилося ряд журнальних публікацій. Автори статей відкривають нові грані, переглядають суперечливі питання і спростовують окремі фальсифікації.⁴ Певною спробою проблемного пе-

⁵ Кальба М. “Нахтігаль” (курінь ДУН). У світлі фактів і документів. — Денвер, 1984.

¹ Mazur G., Węgierski J. Konspiracja Lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny. — Krakow, 1997; Jaworski E. Lwów: losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939–1956. — Rusków, 1999.

² Паньківський К. Роки німецької окупації (1941–1944). — Нью-Йорк–Торонто, 1965; Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. — Торонто, 1970; Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. — Торонто, 1991.

³ Історія українського війська /За ред. М. Левицького. — Вінніпег, 1953.

⁴ Див.: Реєнт О., Муковський І., Лисенко О. УПА та збройні формування як чинники Другої світової війни //Віче. — 1997. — №10. — С. 114-129; Ольшанський Т. А. Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. //І. — 1997. — №10. — С. 34-54; Роговська А., Стемпень С. Польсько-український кордон в останні пів століття //І. — 1997. — №11. — С. 38-57; Муковський І., Лисенко О. Українці в збройних формуваннях країн-учасниць II світової війни //Розбудова держави. — 1998. — №5-6. — С. 14-17; Вятрович В. С. Бандера про визвольну боротьбу української повстанської армії //Визвольний шлях. — 1999. — Кн. 10. — С. 1210-1215; Патриляк І. Військові плани ОУН(б) у таємній Інструкції Револьюційного проводу (травень 1941р.) //УІЖ. — 2000. — №2. — С. 127-137; Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік) //Визвольний шлях. — 2000. — Кн. 6. — С. 54-72; Сергійчук В. Боротьба за волю, а не коляборація //Визвольний шлях. — 2001. — Кн. 3. — С. 49-62;

реосмислення основних українських сюжетів Другої світової війни мож-на назвати статті М. Ковалю і О. Потильчака.¹ Крім того, жвавий інтерес викликають матеріали республіканських і міжнародних конференцій та симпозіумів, присвячених ролі українського фактору в Другій світовій війні, і головне — з'ясуванню “важких питань” в історії українсько-польських відносин.

Серед проблем, що переглядаються науковими конференціями, витримали резонанс питання українського колабораціонізму, ролі ОУН–УПА у визвольній боротьбі тощо.² Дещо ширше здійснено підхід на міжнародних дискусіях, присвячених українсько-польським взаєминам воєнного і повоєнного часу.

Учасники конференцій пильно (із фактографічною сумлінністю) розглядали ключові проблеми, що власне формували українсько-польські стосунки в Галичині та на західноукраїнських землях загалом у 1941–1944 рр. Зокрема, у студіях українських і польських вчених — В. Ханаса, Г. Піскуновіча, М. Клімецького, І. Ільюшин а, М. Сивіцького, Г. Мотики³ та ін. — знаходимо докладну інформацію про українське і поль-

¹ Коваль М. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення. Роздуми історика //УІЖ. — 1995. — №3. — С. 3-22; Його ж. Друга світова війна та історична пам'ять //УІЖ. — 2000. — №3. — С. 3-21; №4. — С. 3-19; Потильчак О. До питання про періодизацію Другої світової війни на теренах України //Визвольний шлях. — 2000. — Кн. 12. — С. 67-70.

² Хойнацька Л. Засідання “круглого столу” “Український фактор Другої світової війни” //УІЖ. — 2000. — №3. — С. 151-152; Її ж. Засідання “круглого столу” на тему “Друга світова війна — центральна подія ХХ ст. Український аспект” //УІЖ. — 2000. — № 5. — С. 139-142.

³ Сивіцький М. Польсько-український конфлікт 1943–1944 рр. //Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матер'яли міжнародної наукової конференції. — Київ, 1993. — С. 241-248; Ханас В. До питання генези польської самооборони в Східній Галичині на прикладі Бережанського та Чортківського інспекторатів АК //Україна–Польща: важкі питання. Матер'яли II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр. — Т. I-II. — Варшава, 1998. — С. 92-105; Піскуновіч Г. Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речіпосполитої у 1939–1945 рр. //Там же. — С. 172-

ське підпілля, відділи самооборони і т. п. Предметом активного розгляду стали й етапи українсько-польської співпраці, еволюція української і польської політичної думки у вирішенні майбутнього статусу західноукраїнських земель чи Східної Малопольщі.¹

У цілому міжнародні конференції на зразок українсько-польських є позитивним явищем в історичній науці, позаяк дають можливість науковцям у ході публічних дискусій з'ясувати суперечливі нюанси, досягти певного наукового компромісу. Як, зрештою, і діяльність спільної польсько-української підручничкової комісії (співголови Владислав Серчик і Станіслав Кульчицький),² ініційованої наприкінці 1992 р. тодішніми прем'єр-міністрами Польщі та України Ганною Сухоцькою і Леонідом Кучмою.

189; Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни //Там же. — С. 154-171; Клімецький М. Вказ. стаття; Мотика Г. Українська самооборона в Західній Україні (1941–1944 рр.) //Україна–Польща: важкі питання. — Т. III. — С. 32-40.

¹ Партач Ч. Українська проблема у політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. //Україна–Польща: важкі питання. — Т. IV. — С. 109-121; Трофимович В. Українська політична думка в Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни //Там же. — С. 237-254; Зашкільняк Л. Вказ. праця.

² Кульчицький С. Право на власну історію //День. — 2002. — 18 червня.

Розділ I.**ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ СТОСУНКІВ
У ДИСТРИКТІ ГАЛИЧИНА (1941–1944)**

Події Другої світової війни, що розгорнулися на польській території і згодом перекинулися на етнічні українські землі чи т. зв. “східні креси”, привели до зміни політико-правової ситуації. Для українців, як і для поляків, тогочасна Галичина стала центром підпільного руху. Українські політичні кола вважали край вихідною базою націоналізму, джерелом людських і матеріальних ресурсів при організації військових формувань для “бою за побудову самостійної Української держави”.¹ Польські політики розглядали Галичину, як легітимну частину II Речі Посполитої, як один із крупних осередків свого національного життя.

§1. Організаційні засади підпільного руху

Само собою зрозуміло, що в умовах скурпульозного знайомства з історичною спадщиною, зокрема подіями Другої світової війни на західноукраїнських землях, залишається дискусійним характер співіснування української та польської підпільних структур у Галичині. На основі нових документів і наукових студій спробуємо переглянути етапи організаційного розвитку визвольного підпілля обох народів.

Ще на початку німецько-польської війни на галицьких теренах сформувалися структури польських підпільників. Основною їхньою метою стало повернення незалежності, захист самостійності та неподільності польської держави у довоєнних кордонах. Серед організацій, що виникли в умовах зміни радянсько-німецького окупаційного режиму, — “Польська організація боротьби за волю” (Polska Organizacja Walki o Wolność), відома як “Польська організація боротьби з ворогом” (Polska Organizacja Walki z Wrogiem) у Львові, “Таємна організація військова” (Tajna Orga-

¹ Полікарпенко Г. Вказ. праця. — С. 130.

нізація Wojskowa) у Станіславі.¹ Їхню діяльність припинили масові арешти, здійснені органами НКВС.

Основна роль у боротьбі за незалежність польської держави належить Армії Крайовій, яка почала формуватись у Львові наприкінці 1939 р. Це т. зв. Обшар №3, до його складу увійшли округи Львів, Станіславів, Тернопіль і Волинь.² У лютому 1942 р. за наказом Головного командування екзильного уряду у Парижі організацію переіменували на “Союз збройної боротьби — Армія Крайова” (Związek Walki Zbrojnej — Armia Krajowa).³ У квітні того ж року з’явилися комірки “Звйонзку Одвету”. З цими утвореннями пов’язані тимчасові польсько-українські тертя, які не завжди виходили від керівництва Обшару.⁴

За часів німецької окупації утворила свої відділи частина польських організацій військового характеру, партій та політичних угруповань, зокрема: селянські батальйони (Bataliony Chłopskie), Народна військова організація (Narodowa Organizacja Wojskowa), Національні збройні сили (Narodowe Siły Zbrojne), „Унія” (Unia), Товариство організації військової (TOW), Служба перемоги Польщі (Służba Zwyciestwu Polski), “Меч і Плуг” (“Miecz i Pług”), Збройне визволення (Zbrojne Wyzwolenie), Соціалістична організація бойова (Socialistyczna Organizacja Wojowa), “Схід” (“Wschyd”), “Гардцество Польське” (Harcerstwo Polskie), “Шапе Шереги” (Szare Szeregi), Конфедерація народу (Konfederacja Narodu) та ін.⁵ У результаті об’єднавчого процесу переважна частина з них увійшла протягом 1943 р. до складу Армії Крайової.

Найбільшим впливом серед цих структур користувалися “Батальйони Хлопські”, сформовані в 1942 р. у 9-ий округ Львів з

¹ Ільошин І. Польське підпілля... — С. 155.

² Ільошин І. Польське підпілля... — С. 155; Піскунович Г. Вказ. праця. — С. 173; Mazur G., Węgierski J. Op. cit. — S. 9.

³ Mazur G., Węgierski J. Op. cit. — S. 11; Заставний Ф. Українська діаспора. — Львів, 1991. — С. 103.

⁴ Torzecki R. Op. cit. — S. 154.

⁵ Mazur G., Węgierski J. Op. cit. — S. 9, 11; Піскунович Г. Вказ. праця. — С. 180-181.

Львівським, Станіславівським і Тернопільським підокругами (очолював Ян Шрам — “Гродзький” та ін.). Їхнє завдання полягало у захисті сільського населення від терору та фізичного знищення.¹ До кінця 1942 р. селянські загони перетворилися у реальну силу, яка розгорнула боротьбу на території Галичини і відзначилися у сутичках з підрозділами УНС, ОУН і УПА.² Із квітня 1943 р. за рішенням окружної комендатури, “Батальйони Хлопські” починають співпрацю з радянськими партизанами.

Таким чином, зміцнивши мережу осередків, у 1942—1943 рр. Польське підпілля Галичини перетворилося у вагому силу на чолі з Армією Крайовою. Однак її керівництво, виступаючи під гаслом політичного status quo, заgravало з радянськими диверсантами. Окрім того, польський еміграційний уряд, формуючи в краї підпільний апарат, створив весною 1941 р. Східне бюро (відділ), яке займалося справами національних меншин і здобувало інформацію для альянтів і СРСР.³ Як свідчать документи, для реалізації плану польської Східної комісії — встановлення кордону по річках Одер і Збруч — передбачалося знищити 6 млн. українців і білорусів.⁴

Українська підпільна структура була представлена основним чином Організаціями Українських Націоналістів — С. Бандери і А. Мельника⁵ та їхніми військовими формуваннями — УНС і УПА. Як і польська сторона, українці використовуючи воєнний хаос, балансує між польсь-

¹ Ільюшин І. Селянські військові формування у національно-визвольній боротьбі польського народу за часів Другої світової війни: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Київ, 1995. — С. 16.

² Ільюшин І. Селянські військові формування... — С. 19; Його ж. Польське підпілля... — С. 167.

³ Torzecki R. Op. cit. — S. 145.

⁴ Сивіцький М. Вказ. праця. — С. 245.

⁵ Див.: Косик В. Розкол ОУН (1939–1940): Зб. документів. — Львів, 1999; Його ж. Україна в Другій світовій війні у документах. — Т. II. — С. 11-13; Його ж. Україна під час Другої світової війни. Додатки. — С. 568, 586–587.

ким і німецьким політичними чинниками, вирішили боротися за власну незалежну державу.

Така позиція українських націоналістів привела до створення військових формувань, які в майбутньому мали стати опорою української армії. Влітку 1941 р. бандерівське крило ОУН почало творити Українську національну революційну армію (УНРА).¹ Це формування розглядалося, як перехідний етап до появи регулярних збройних сил.

Головним шляхом утворення Революційної армії стала реорганізація за усталеним військовим зразком усіх стихійних партизанських відділів. Через протидію німецьких окупаційних сил, що не допускали на окупованих землях і натяку на національні збройні сили,² командуванню УНРА вдалося мобілізувати близько 3-4 тис. солдат,³ які в 1942 р. поповнили старшинський склад УПА.

Невдалі спроби будівництва національної армії підштовхнули керівництво ОУН (Б) до пошуків нових точок взаєморозуміння з окупантами у військовій площині, що власне вилилось у формування української народної міліції. Німецьке командування, використовуючи загони української міліції для виконання правоохоронних функцій у місцях компактного проживання польського населення, свідомо розпалювало польсько-український конфлікт.

У той же час ОУН, втілюючи в життя концепцію поетапного формування війська, розпочала в 1942–1943 рр. новий етап — організаційно-вишкільний. У Галичині розгортання української армії йшло у формі Української Національної Самооборони.⁴ Це було зумовлено поміркованою політикою тут окупаційного режиму (у порівнянні з іншими територіями України). Під час розгортання Української повстанської армії УНС

¹ Патриляк І. Військовотворчі заходи ОУН (Б) у липні-вересні 1941 р. //УДЖ. — 2001. — № 4. — С. 126-128.

² Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. — С. 177-178.

³ Патриляк І. Військовотворчі заходи... — С. 131, 133.

⁴ Мірчук П. Вказ. праця. — С. 204; Мороз В. Вказ. праця. — С. 54-72.

увійшла до складу УПА–Захід,¹ але зберігала свою назву до травня 1943 р.

У ході внутрішнього протистояння між керівництвом Поліської Січі (Бульби-Боровця) та бандерівської ОУН, у квітні 1943 р. командування збройного відділу ОУН-Б видало наказ, який закріплював за військовими формуваннями організації назву УПА (командир Клим Савур).² Завдяки рішучим мобілізаційним заходам бандерівці швидко довели чисельність УПА до 20 тис. чол. Усуваючи противників та опонентів, ОУН-Б восени 1943 р. поповнила свої ряди мельниківцями та іншими досі опозиційними групами.

Аналізуючи наведені факти можемо стверджувати, що і українське, і польське підпілля виникли на початку Другої світової війни, а їхні збройні формування як реальна сила виступають лише в 1942–1943 рр. Слід зазначити, що обидва підпілля не були однорідними. Крім УНС, ОУН, АК, української та польської міліцій, на західноукраїнських землях загалом, у 1941–1944 рр. розгорнулися чисельні провокативні групи³: німецькі “шльонзаки” та “фольксдойчі”; шуцманшафти, радянсько-польські “істребітельні” загони, поодинокі бойові групи з виразним кримінальним відтінком, що не підпорядковувалися жодному центральному керівництву.

§2. Прояви колабораціонізму

Діяльність різного роду угруповань, зрима присутність елементів колабораціонізму розпалювала пристрасті серед місцевого українського і польського населення, а з вибухом німецько-радянської війни привела до відкритого збройного протистояння між ними.

Чи не найбільш дискусійним в історії українсько-польських взаємин у роки Другої світової війни є питання про події, що відбувалися у Схід-

¹ Літопис нескореної України. — Кн. II. — С. 101; Мірчук П. Вказ. праця. — С. 195; Мороз В. Вказ. праця. — С. 55.

² Див.: Реєнт О., Муковський І., Лисенко О. УПА та збройні формування ОУН... — С. 114-129.

³ Ханас В. Вказ. праця. — С. 94-95; Ольшанський Т. Вказ. праця. — С. 37.

ній Галичині в період зміни радянського режиму нацистським. Як відомо, 30 червня 1941 р. німецькі війська увійшли до Львова. Частина українських і польських дослідників стверджувала, що разом з німцями до міста увійшов український батальйон “Нахтігаль” та частина ОУН-Б,¹ метою яких було проголошення Акту відновлення української державності.

Висловлюється переконаність (Е. Яворський), що з цього часу починається знищення тисяч українців — противників ідеології і політики ОУН, сотень тисяч поляків та євреїв на теренах Східної Малопольщі та Волині. Прелюдією до етнічних чисток 1942–1943 рр. став погром євреїв і поляків у Львові 1-6 липня 1941 р., який здійснювала нібито українська допоміжна поліція та батальйон “Нахтігаль” за участю фельдгестапо. У цій акції загинуло близько 3 тис. чол.

“Нахтігально” приписують і вбивство професорів вищих навчальних закладів польського походження у Львові.² Найбільш адекватну відповідь на питання, що стосуються причетності батальйону до терору польського населення краю подають сучасні студії. Незаперечним є факт, що такі військові підрозділи як “Нахтігаль” чи “Роланд” творилися під егідою абверу³ для забезпечення умов просування німецьких військ окупованими територіями, роззброєння радянської армії⁴ тощо.

За планами проводу ОУН-Б, який ініціював створення дружин українських націоналістів (ДУН) це мали бути “протинімецькі воєнні формації в німецьких мундирах”.⁵ Основне завдання формувань полягало в антирадянській боротьбі за суверенну Україну.⁶ Як свідчать очевидці, український батальйон 30 червня 1941 р. о 4. 30 увійшов у Львів в мунди-

¹ Jaworski E. Op. cit. — S. 75; Кальба М. Вказ. праця. — С. 23.

² Дмитрук К. Безбатченки. — С. 218; Jaworski E. Op. cit. — S. 75-76; Пальський З. Вказ. праця. — С. 269; Трухан М. Вказ. праця. — С. 132-135.

³ Див.: Дружини українських націоналістів у 1941–1942 роках. — Торонто, 1953; Кальба М. Вказ. праця; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — С. 146-155.

⁴ Муковський І., Лисенко О. Українці у збройних формуваннях... — С. 15.

⁵ Кальба М. Вказ. праця. — С. 17.

рах німецької армії.¹ Однак вже до його приходу у в'язницях Станіслава, Львова, Чорткова, Золочева та інших міст і містечок вояки НКВС знищили кілька тисяч чоловік — українців, поляків, євреїв.²

Щодо вбивства професорів, то існує ряд незаперечних фактів, які спростовують причетність “Нахтігалю”. По-перше, ця справа розглядалася на Нюрнберзькому процесі. І трибунал визнав винним у вбивстві польських професорів німецьке гестапо.³ По-друге, цією проблемою після війни займалося чимало науковців та приватних осіб. На основі спогадів родичів жертв та очевидців доведено, що вбивства вчинило гестапо.⁴ Припускається, що в акції могли брати участь поляки-фольксдойчі чи українці, котрі перебували на службі в гестапо.

Найбільш ймовірною є версія, що “політичне очищення” терену здійснювала одна з т. зв. “айнзацгруп” (спеціальний відділ німецької політичної поліції, що йшов за німецькою армією). Німецький центр досліджень нацистських злочинів довів у 1950-х рр., що дану розправу вчинила група Крігера і Шингарда, до якої мав стосунок і генерал-губернатор Г. Франк.⁵ Крім того, німецькі документи свідчать, що “Нахтігаль” у момент злочину таборував на околицях Львова і з політичних міркувань був усунутий від активних дій.⁶ У вересні 1941 р. гестапо арештувало і відправило до концтаборів офіцерський склад ДУН, а самі загони перекинуто на фронт і розформовано.

⁶ Кальба М. Вказ. праця. — С. 18; Паньківський К. Роки німецької окупації. — С. 220.

¹ Кальба М. Вказ. праця. — С. 32.

² Кальба М. Вказ. праця. — С. 67, 106-108; Андрухів І. Більшовицькі репресії на теренах Західної України: 1939–1941 рр. //Розбудова держави. — 1995. — №12. — С. 48-49; Cieślakowa A. Op. cit. — S. 179.

³ Нюрнберзький процес. — Т. I. — С. 524-525.

⁴ Кальба М. Вказ. праця. — С. 56-64.

⁵ “Тасмниця Вулецьких пагорбів”. Про знищення польських професорів у Львові //Корчак-Городиський О. Вказ. праця. — С. 196, 198.

⁶ Муковський І., Лисенко О. Українці у збройних формуваннях... — С. 16; Тривожний час дивізії “Галичина” //Політика і культура. — 2001. — №3. — С. 14.

Слід зазначити, що мотивація участі українців у війні під стягами III рейху була різною: одні сподівалися здійснити заповітну мрію про українську державність, для інших — вибір між життям і смертю. З організацією українських військових загонів на зразок УНРА, “Нахтігалю”, “Роланду”, пов’язане намагання керівництва ОУН започаткувати бойові одиниці, котрі б виступили ядром національної армії і гарантом будівництва суверенної держави. Політичне вістря цієї доктрини спрямовувалось проти імперіалізму Радянського Союзу (чи Радянської Росії — як звучало в ту пору), а реальною силою, що могла протистояти більшовизму у той час була Німеччина.

§3. Спроби укладення польсько-українського політичного союзу (1941–1942)

Переломним в історії українсько-польських взаємин став початок німецько-радянської війни. Вчинивши погроми у Львові, німецькі окупанти одночасно покінули з визвольними амбіціями: німецькі спецслужби заарештували лідерів ОУН-Б, які намагалися проголосити відновлення Української держави. Далі з’явився дистрикт Галичина,¹ що як окрема адміністративна одиниця увійшов до Генерального Губернаторства.

Діяльність радянського, а згодом і німецького окупанта на “східних кресах” викликала незадоволення в польського еміграційного уряду (В. Сікорський) та місцевих осередків Армії Крайової. В умовах нацистського та більшовицького тиску, фактичного зрівняння становища українців і поляків витворилися реальні шанси укладення польсько-українського політичного союзу, який би протистояв Німеччині та СРСР. З цього приводу розгорнулися гострі дискусії про можливі моделі співпраці.

В українській політичній думці щодо польського питання домінувала позиція ОУН, зокрема ОУН—Самостійників—Державників

¹ Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941–1944). — С. 31.

(СД),¹ яка керувалася такими принципами: 1) ставлення польської сторони до створення української держави та приналежності до неї західноукраїнських земель; 2) припинення українсько-польського протистояння та нормалізація стосунків; 3) створення спільного фронту двох народів у боротьбі проти окупантів — Німеччини та Радянського Союзу. У пункті 16 квітневої 1941 р. постанови ОУН-СД вказано: “ОУН побороє акцію тих польських угруповань, що змагаються за відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація антиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою нормування взаємин між українською і польською націями”.

Польську політичну думку представляло дві гілки польського підпілля — військово (АК) і політичне — Делегатура уряду та підлеглий їй Державний корпус безпеки (ДКБ).² Між ними існували певні, іноді принципові розбіжності у вирішенні багатьох питань, зокрема українського. Загалом же у 1941–1942 рр. вони керувалися сформованою в 1930-х рр. цивілізаційно-месіанською концепцією,³ що справила негативний вплив на українсько-польські стосунки.

Враховуючи поточну ситуацію на Східному фронті, поляки вбачали в українцях ситуативних союзників, які могли боротися проти німецької армії та відіграти певну роль у послабленні СРСР.⁴ З цього приводу у польських колах сформувалося два табори: прихильники прометеїстичної концепції, що виступали за співпрацю з українцями у військовій (революційно-диверсійній) галузі з метою зруйнування Радянського Союзу і стояли на позиціях польсько-українського федералізму, та націонал-демократи, які негативно ставилися до можливості творення на „кресах” української автономії,⁵ а тим більше українських військових формувань.

Для вирішення українсько-польських протиріч було розроблено два проекти документів — “Загальний огляд проекту відбудови

¹ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 238.

² Ільошин І. Польське підпілля... — С. 167.

³ Ільошин І. Ставлення польського еміграційного уряду... — С. 77.

⁴ Torzecki R. Op. cit. — S. 210.

⁵ Ільошин І. Ставлення польського еміграційного уряду... — С. 75-76; Jaworski E. Op. cit. — S. 117.

Червенських земель і нормалізація їх внутрішніх стосунків” (“Ogolny zarzys projektu odbudowy Ziemi Czerwienskiej i unormowania jej stosunkow wewnetrznych”) та “Питання українські” (“Zagadnienie ukraïnskie”).¹ У першому документі (автор Л. Гродзицький)² пропонувалося застосувати “кантональний” розподіл території між українцями і поляками, залишаючи за українцями, як представниками національної меншини, право на національну самобутність.

У загалом федералістичних “Питаннях українських”³ йдеться про дискримінацію українців у “майбутній польській демократичній державі, яка не буде мати охоти і часу, можливості боротьби з українцями”. Тому “потрібно зробити так, щоб ми українців в межах своїх земель не мали, а питання встановлення кордону це питання польсько-російське”.

Незважаючи на певні розбіжності, польських політиків об’єднувала спільна платформа — відбудова Польської держави у довоєнних кордонах, а, отже, і на західноукраїнських землях. У ставленні до українського питання переважали радикальні — антиукраїнські погляди. Українські політичні чинники, зважаючи на позицію польської сторони, заявили (серпень–вересень 1941 р.), “що не можуть зрезигнувати з лінії Сяну та Буга, бо це означало б зрестись найбільш національно вартісного елемента”⁴ і вбачали єдиний вихід у збройному вирішенні суперечностей.

Серед питань, що розглядалися в ході польсько-українських перемовин восени 1941 р., чільне місце відводилося аспектам майбутнього співжиття українців і поляків, припинення антиукраїнської та антипольської кампаній тощо. Українська сторона пропонувала виходити з того, що Україна повинна стати незалежною, а проблему польсько-українського кордону обговорити після війни. З українського боку вів переговори Б. Левицький (від ОУН), а з польського — С. Ровецький-“Грот” (від

¹ Torzecki R. Op. cit. — S. 206.

² Torzecki R. Op. cit. — S. 208; Ільющин І. Ставлення польського еміграційного уряду... — С. 77.

³ Torzecki R. Op. cit. — S. 209-210.

⁴ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 240-241.

АК). У ході перемовин сторони не знаходили спільної точки зору, оскільки поляки не бажали відступати від політики status quo, а українці виступали за соборність власної держави.

Подальші розмови відновилися весною 1942 р. у Львові, після зміцнення позицій на галицьких теренах підпілля обох народів. Крім того, періодично проводилися зустрічі з представниками ОУН-СД у Варшаві.¹ Цього разу ініціатором проведення переговорів виступив митрополит А. Шептицький, а саме – з пропозицією створення польсько-української комісії для опрацювання правового статусу Галичини як прикордонної території.

Передумовою до відновлення перемовин стала постанова ОУН-СД, прийнята в квітні 1942 р. на її II конференції, де зазначалося²: “Стоїмо за злагіднення польсько-українських відносин в сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування українського народу на західноукраїнських землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо західноукраїнських земель, проти антиукраїнських інтриг та спроб політичного опанування ... адміністративного апарату”.

Як попередню гарантію співпраці, ОУН-СД вимагала від лондонського еміграційного уряду публічної заяви про визнання права українців на незалежну державу в межах своєї етнічної території, а також “представити це своїм західним союзникам, домагаючись від них аналогічної декларації”. Українську сторону на переговорах весною-восени 1942 р. представляли Є. Врецьона, З. Матла, М. Степаняк, В. Охримович.

Крім бандерівців, переговори з польським підпіллям здійснювали і певні кола Українського Центрального Комітету, в т. ч. й В. Кубійович.³ Останній закликав польську сторону здійснювати політику порозуміння з українцями, виявити волю до уникнення в майбутньому боротьби між обома народами.

¹ Torzecki R. Op. cit. — S. 149-150.

² Трофимович В. Вказ. праця. — С. 241-242.

³ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 243; Torzecki R. Op. cit. — S. 152, 183.

На жовтневих 1942 р. перемовинах українська сторона пропонувала вирішити суперечку щодо порубіжних територій з врахуванням етнічної більшості (ставили у приклад польську політику на західному кордоні Польщі).¹ Поляки, ігноруючи апеляцію українців до етнічної справедливості, але погоджуючись на укладення угоди про військову і пропагандистську співпрацю проти Німеччини і СРСР, не покидали надію на можливість співпраці у питанні розподілу західноукраїнських земель із Радянським Союзом.

У супереч зусиллям греко-католицького кліру і політичних кіл, українсько-польські переговори 1941–1942 рр. виявилися невдалими. Серед причин, що перешкоджали перемир'ю — безкомпромісність сторін щодо майбутнього статусу західноукраїнських земель. До того ж, польське підпілля передбачало, що український націоналістичний чинник може включитися у територіальну суперечку. І, крім німців і Червоної Армії, додатковим противником вважало українців.

§4. Новий етап переговорів (1943–1944)

Попри певну взаємну упередженість у лютому-березні 1943 р. стартував новий етап українсько-польського переговорного процесу. Як відомо, в лютому 1943 р. відбулася III конференція ОУН-СД. Однак вона не прийняла офіційних документів з українсько-польського питання.² У постанові конференції бандерівці допускали співпрацю з сусідніми народами і державами у боротьбі з московським і німецьким імперіалізмами за умови визнання права українського народу мати незалежну державу.

Проблема українсько-польських взаємин активно обговорювалася і на сторінках підпільної періодики. Аналіз статей дає можливість зробити певні висновки про візії бандерівців. Зокрема, погляди авторів журналу “Ідея і чин” стосовно польського питання є суперечливими (від радикальних до поміркованих). Поряд із закликами до боротьби з поляка-

¹ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 242-243.

² Косик В. Україна і Німеччина... — С. 317-319.

ми звучать пропозиції мирного врегулювання на підставі визнання польською стороною “української державності на українських землях”.¹

Однак польські урядові чинники, які незмінно стояли на позиціях *status quo ante bellum*, вважали проблему східних територій II Речі Посполитої виключно польською внутрішньою справою і замість суверенності пропонували українцям широку автономію. Щоб надати “пропозиціям” юридичного статусу — 31 березня 1943 р. уряд Польщі у Лондоні схвалив перший офіційний документ з українсько-польських взаємин — “Тези в справі української політики”.² Окрім надання широкої автономії, передбачалося утворення спільного фронту проти німецьких окупантів і повторної радянської агресії, припинення взаємних ворожих виступів, пропагування ідеї польсько-української співпраці тощо.³ Незважаючи на “широкі” перспективи окреслені в документі, його зміст не відповідав реаліям Другої світової війни.

Наступні спроби примирення проявилися в ході перманентної боротьби поляків і українців на західноукраїнських землях, що значно ускладнювало можливості досягнення консенсусу. Так, у липні 1943 р. ОУН-СД поширила відозву до польського населення,⁴ де висловила здивування, що їхні провідники в умовах окупаційних загроз розгорнули боротьбу з українським народом, “відмовляючи йому в праві на власне державне існування”.

У відповідь Крайова політична репрезентація, не погоджуючись з безрезневими “українськими тезами”, надрукувала 30 липня 1943 р. “Відозву до українського народу”, де звинуватила українців у знищенні поляків і одночасно закликала до спільної боротьби з німцями.⁵ Польські

¹ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 244-245.

² Партач Ч. Українська проблема у політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. // Україна — Польща: важкі питання. — Т. IV. — С. 117-118; Зашкільняк Л. Вказ. праця. — С. 133.

³ Партач Ч. Вказ. праця. — С. 118.

⁴ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 245; Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального секретаріату закордонних справ УГВР // Сучасність. — 1986. — №7-8. — С. 188.

⁵ Зашкільняк Л. Вказ. праця; Трофимович В. Вказ. праця. — С. 246.

політики пропагували ідеї “братського співжиття” українців і поляків, проте переконливо заявляли, що не відмовляться від східних земель Речі Посполитої. Ця відозва штовхала керівництво ОУН-УПА до висновку, що постулати незалежності треба захищати від польського підпілля силою. У рішенні III надзвичайного Збору ОУН (серпень 1943 р.) вже відчувається трагічне дихання “малої війни” (“войни домової” у польському прочитанні) між народами.¹ Польське питання розглядається під іншим кутом зору, ніж у постанові квітня 1942 р., і насамперед у рольовому контексті зовнішніх чинників.

Водночас бандерівське керівництво ще сподівалося на можливість конструктивного діалогу і виступило із заявою:² „Ведучи боротьбу проти імперіалістичних гнобителів, ми стоїмо за вилучення всіх другорядних фронтів; з сусідніми народами розраховуємо на співпрацю з їхніми революційними, не імперіалістичними елементами”.

Подальше загострення українсько-польського протистояння, встеленого значними жертвами, спонукало ОУН в жовтні 1943 р. опублікувати спеціальний документ — “Комунікат”, де засуджувалося пропагування ненависті та вбивства мирного населення, лунав заклик до припинення антиукраїнських акцій.³ Уже наступного місяця після появи “Комунікату”, згідно польських джерел,⁴ політичне керівництво УПА закликала поляків до залишення українських земель і відходу за Буг.

В умовах наближення фронту перемовини між українцями і поляками було поновлено в лютому-березні 1944 р. у м. Львові. Українську сторону представляли делегати ОУН, а польську — представники екзильного уряду та ЗВЗ-АК.⁵ На спільній конференції 10 березня 1944 р.⁶ сторони підписали протокол (20 пунктів).

¹ Літопис нескореної України. — С. 98-108.

² Літопис нескореної України. — С. 108.

³ Лебедь М. УПА. — С. 174-175.

⁴ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 247.

⁵ Jaworski E. Op. cit. — S. 118.

⁶ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 248-249.

У протоколі обидві сторони визнавали, що існування самостійних держав стало історичною необхідністю, а мирне розв'язання конфлікту можливе лише при взаємному пошануванні боротьби за державну самостійність та не зазіхання на території, що належать до України чи Польщі. У документі відзначалася неузгодженість між сторонами в аспектах співпраці на період визвольної боротьби. Зокрема, українська сторона визнавала необхідність розмежування сфер впливів і дій на час визвольної боротьби до моменту вирішення долі кордону, а польська — необхідність спільного плану дій на час визвольної боротьби до моменту розв'язання проблеми кордонів.

Через відмінності у розумінні міжнародної ситуації до укладення політичного договору не дійшло. Останні зафіксовані в документах переговори відбулися в травні-червні 1944 р.¹ Основні зусилля спрямовувались на пошуки моделей співіснування народів на теренах Галичини та інших прикордонних територіях.

Паралельно до українсько-польських перемовин проходили радянсько-польські дипломатичні наради за участю альянтів. Центральною проблемою з липня 1941р. до червня 1944 р. було питання встановлення українсько-польського кордону.² Результатом переговорів між радянським керівництвом та польськими прорадянськими урядовими колами (Польським комітетом національного визволення) стало підписання таємного договору від 26 липня 1944 р., за яким лінія Керзона визначалася основою повоєнного польсько-радянського кордону з відступами від неї на користь Польщі.³ Загалом західноукраїнські землі розглядалися як об'єкт геополітичної стратегії СРСР, а відтак ОУН і УПА за умов польсько-радянської співпраці опинилися у політичній ізоляції та прирікалися на поразку.

¹ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 250.

² Див.: Козловський І. Вказ. праця. — С. 32-72, 90-137; Роговська А., Стемпень С. Вказ. праця; Косик В. Україна і Німеччина... — С. 392-394.

³ Козловський І. Вказ. праця. — С. 108-114; Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. — С. 63; Його ж. Етнічні межі і державний кордон України. — Київ, 2000. — С. 353.

Нова геополітична ситуація – “радянське звільнення” всієї території України; насадження в Польщі прорадянського режиму; встановлення нового радянсько-польського кордону – спричинила до перегляду ідейно-програмних і стратегічних засад в українській політичній думці стосовно польського питання. Зокрема керівництво ОУН-УПА Львівщини вважало,¹ що співробітництво з польським підпіллям у такій ситуації є дійсно можливим і закликала виступити єдиним фронтом проти зазіхань Радянського Союзу.

Подібні заяви від імені всіх українських політичних сил восени 1944 р. зробила Українська Головна Визвольна Рада. Закликаючи сусідів до подолання конфлікту і спільної боротьби з більшовиками, керівництво УГВР одночасно наказувало бійцям ОУН-УПА боротися з польською поліцією, що брала активну участь у протиукраїнських більшовицьких акціях.²

Переговори між представниками польського та українського підпілля 1941–1944 рр. не привели до військового і політичного порозуміння. Причиною цього були висхідні політичні платформи обох сторін, їх неготовність до взаємного компромісу. З польської сторони виявилась недооцінка українських незалежницьких устремлінь, які спиралися на високу організацію і національну свідомість населення. Українська ж сторона безкомпромісно виступала за власну державу на західноукраїнських землях, що суперечило тогочасним польським державним інтересам.

* * *

Аналіз військово-політичної ситуації в Галичині періоду німецької окупації дає підстави стверджувати, що як і українські, так і польські політичні кола, використовуючи геополітичну ситуацію, керувалися в своїх діях пошуками ситуативних союзників. Така польсько-українська політика під впливом німецького і радянського чинника не могла при-

¹ Трофимович В. Вказ. праця. — С. 251.

² Літопис нескореної України. — С. 153-157.

вести сторони до порозуміння і врешті переросла у численні акції тероризування місцевого населення різного роду підпільними організаціями, “шумовинням”, до яких неодноразово залучалося гестапо і радянські партизани.

Розділ II.**УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ
І АРМІЯ КРАЙОВА В 1943–1944 рр.:
ПОШУКИ КОМПРОМІСІВ**

Нова модель стосунків між українським і польським національним підпіллям припадає на період, коли організаційно сформувалися Українська повстанська армія і Армія Крайова. Непримиримість сторін у питанні статусу західноукраїнських земель, підживлена давнім антагонізмом привела до міжетнічного конфлікту в порубіжній смузі. Щоб з'ясувати розгортання українсько-польського збройного конфлікту в Галичині в розпал Другої світової війни, пропонуємо переглянути військово-стратегічні плани ОУН і УПА та АК, простежити початки формування українських і польських відділів самооборони тощо.

§1. Військово-тактичні особливості

Зрозуміло, політичні кола обох народів намагалися використати ситуацію для відновлення власних держав. Керівництво ОУН і УПА закликали українців до збройної боротьби з будь-яким імперіалізмом (радянським, німецьким, польським),¹ яка мала привести до національних революцій поневолених народів, а відтак і створення національних держав, у т. ч. української.

Еміграційний уряд ставив перед АК подібні завдання, але з врахуванням польських інтересів, що полягали у створенні самооборони і підготовки до загального повстання з метою відновлення Польської держави в межах 1939 р.² Крім німців, для польської спільноти головною загрозою з весни 1943 р. вважався у переважній більшості український

¹ Літопис нескореної України. — С. 108; Вятрович В. Вказ. праця. — С. 1211.

² Ільошин І. Польське підпілля... — С. 158; Піскунович Г. Вказ. праця. — С. 173.

націоналістичний рух. Влітку 1943 р. цьому сприяло швидко поширюване переконання, що все українське населення схвалює вбивства поляків.

Українське підпілля повело боротьбу проти трьох ворогів — німців; поляків — вислужників німців і більшовиків; більшовиків¹ — і volens polens почало боротьбу з усіма. Тактику ОУН у Галичині характеризувала нелегальна відозва, в якій весь український народ закликався “під стяги одного Національно-Револьюційного Фронту боротьби з ворогами України”.² Для цього керівництво організації передбачало використати три основні засадничі тактики: підпільну, партизанську і повстанську.³ Крім того, допускалися комбінації — підпільно-партизанська, підпільно-повстанська. У здійсненні операцій ОУН і УПА вагоме місце посідала розвідка.

Армія Крайова в 1942–1944 рр. мала чотири основні напрямки діяльності — розвідка, саботаж, диверсії та репресії, що спиралися на рішення спеціальних судів.⁴ Тактика обох організацій відповідала реаліям воєнного часу. Вона не могла не привести до зіткнення українців і поляків, утворюючи таким чином внутрішній фронт.

Польські джерела воєнного періоду містять непоодинокі погрози на адресу місцевого українського населення. Зокрема, закликаючи до лояльності, вони обіцяли “за кожне знищене з участю української поліції польське село — знищити два українських села; за кожного поляка, якого заб’ють українці — забити двох українців”.⁵ Поляки називали українське населення “суспільством катів і злочинців, яких треба покарати як найбільш строго”. Власне, це й здійснювала АК та інші польські угруповання у 1943–1944 рр. на західноукраїнських землях під шовіністичним гаслом “Українці за Збруч!”.

Не залишилося осторонь цих подій інша сторона. Керівництво ОУН, виступаючи за “нову Європу, побудовану на засадах вільних національ-

¹ Мірчук П. Вказ. праця. — С. 280.

² Полікарпенко Г. Вказ. праця. — С. 131-133.

³ Вятрович В. Вказ. праця. — С. 1212.

⁴ Jaworski E. Op. cit. — S. 83.

⁵ Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 276-277, 301-302.

них держав, передбачало створення Української держави, заснованої на принципі “Україна для українців!”¹ (пізніше замінили на “народну демократію”). Ці націоналістичні ідеї у частини підпілля переросли у шовінізм, прояви якого негативно впливали на українсько-польські взаємини часів Другої світової війни. Радикально налаштовані українці “пропонували” полякам за 48 год. виїхати в Польщу (за Буг чи Сян) — очистити терен, бо інакше на них чекало знищення.²

Польсько-український конфлікт у дистрикті Галичина, що розгорнувся на початку 1943 р., фактично став наслідком волинських подій 1942 р. УНС, УПА і АК — основні сили, що протистояли тут у 1943–1944 рр. Красномовно заявили про себе й потуги німецьких і радянських диверсійних (пацифікаційних) загонів.

Як українське, так і польське підпілля мало розгалужену місцеву сітку. У Галичині діяла одна з частин Української Повстанської Армії — УПА-Захід, поділена на 6 військових округів. До “Лисоні” входила територія Тернопільщини по р. Дністер; “Чорний ліс” — Станіславщина; “Маківка” — Стрийщина, Дрогобиччина і Турчанщина; “Буг” — Львівщина.³ Збройні відділи УНС започаткувалися ще з 1942 р. в основному на Дрогобиччині та Станіславщині.⁴ У травні 1943 р. вони увійшли до складу УПА-Захід. Тактичною військовою одиницею українських повстанців був курінь, який мав по 3-4 бойові сотні. У свою чергу вони склалися з чот, які поділялися на рої.⁵ Сотні нараховували від 130 до 200 бійців.

Намагаючись повсякчас володіти ситуацією, підпільна структура в кожній місцевості витворила свої “клітини”, які фактично ставали націо-

¹ Україна в Другій світовій війні у документах /Упоряд. В. Косик. — Т. II. — С. 11-13; Косик В. Україна під час Другої світової війни. Додатки. — С. 558-560, 631-632.

² Сивіцький М. Вказ. праця. — С. 245; Ханас В. Вказ. праця. — С. 94.

³ Мірчук П. Вказ. праця. — С. 195.

⁴ Див.: Мороз В. Вказ. праця. — С. 54-56.

⁵ Мірчук П. Вказ. праця. — С. 196.

налістичними базами. Характерною особливістю українського підпілля була наявність Самооборонних кушових відділів (СКВ) у складі від 30 до 50 чол.¹ Їх особовий склад становили місцеві мешканці, які “брали зброю до рук” у випадку необхідності або на заклик організації.

Самооборонні відділи стали реакцією переважно мешканців сільської місцевості на реалії військового часу. У них яскраво проявилось кілька визначальних моментів, що стали знаковими для визвольних змагань. Насамперед представники самооборони намагалися відстоювати інтереси даного населеного пункту (захист життя людей, приватної власності, цивільна оборона). Але непоодинокими були й факти, коли вони заявляли, що прагнуть самостійної держави. Це дозволяє розглядати їхні дії у ключі загальноукраїнського визвольного руху.

Польське галицьке підпілля представляв третій обшар Армії Крайової, до якого входили 3 округи — Львів, Станіславів і Тернопіль. Округи поділялися на підокруги, інспекторати, обводи, райони, що охоплювали міста з населенням більше 10 тис. чол. Усе згідно з довоєнним адміністративним поділом.² Низовими структурами в районах та повітах³ були секції, котрі склалися з п'яти чол., і осередки АК, які об'єднували кілька секцій.

У 1941–1942 рр. у селах почали утворюватися самооборонні відділи, що часто ставали осередками місцевих відділів АК і спільно з партизанами виступали проти українського населення або чинили опір нападам упівців чи диверсійних загонів. Слід зазначити, що створення баз самооборони і партизанських загонів для командування АК було вимушеним заходом, прийнятим у зв'язку з масовими втечами до комуністичних партизанських загонів.

Напади підрозділів УПА–Захід на польські осередки півдня Тернопільщини наприкінці 1943 — початку 1944 р. спричинили до появи тут місцевої самооборони. Зокрема, у Бережанському інспектораті цей рух зачепив Бережани, Губисько, Темню, Підвисоке, Рогачин, Місто, Скля-

¹ Мірчук П. Вказ. праця. — С. 196-198; Мотика Г. Вказ. праця. — С. 35-36.

² Піскунович Г. Вказ. праця. — С. 182.

³ Ільошин І. Польське підпілля... — С. 155, 161.

ну Гуту, Караїв, Бище, Куропатники і Козову.¹ Найміцнішими осередками польської самооборони виявилися в Ханачуві, Микулічині, Білці-Крулевській та ін.²

У Львівській окрузі до кінця 1943 р. сформувалися 6 самооборонних відділів чисельністю 300 чол. До липня 1944 р. командування округи організувало понад 20 партизанських відділів. Разом з ротами самооборони вони налічували близько 3 тис. вояків.³ Неодноразово польські бази самооборони підтримувалися німцями, особливо в тих місцевостях, звідки окупаційна влада вивозила провіант і т. п.

Таку підтримку можна пояснити прагненням окупантів використати поляків для боротьби з міцніючою УПА і радянськими партизанами. Із цією метою з весни 1943 р. започаткувалися загони допоміжної охоронної поліції (шццманшафт) із поляків, які виявили бажання заступити втікачів-українців.⁴ Польська поліція часто підтримувала місцеві бази самооборони, постачала їм німецьку зброю, брала участь у спільних з Армією Крайовою нападах на українські села.

Через відсутність документів важко встановити співвідношення сил, які протистояли. Відомо, що збройне підпілля АК тільки Тернопільської округи в кінці 1943 р. налічувало 11 тис. осіб. У той же час єдиний збройний загін УНС тут нараховував 2700 осіб.⁵ Таке співвідношення сил мало місце не у всій Галичині, тому польська самооборона сіл без допомоги відділів АК не могла самостійно вести боротьбу з українцями.

Весною 1943 р. чисельність українських збройних сил збільшилася за рахунок кількох тисяч поліціантів, які перейшли на бік повстанців. Сумарно їх нараховувалося близько 8-10 тис. осіб.⁶ За даними Львівської округи АК у 1943 р. в Галичині знаходилося 70 тис. українських на-

¹ Ханас В. Вказ. праця. — С. 95.

² Ільюшин І. Польське підпілля... — С. 166.

³ Піскунович Г. Вказ. праця. — С. 183.

⁴ Ільюшин І. Польське підпілля... — С. 162-164.

⁵ Дискусія. Ханас В. //Україна-Польща: важкі питання. — Т. I-II — С. 201.

⁶ Узгодження розбіжностей //Україна-Польща: важкі питання. — Т. I-II — С. 239.

ціоналістів, що перебували у високій бойовій готовності.¹ Лише в районі Надвірної та Калуша діяло близько 1,5-2 тис. бійців.

На локальному рівні обидві самооборони передбачали дві тактики – оборона сіл і боротьба у випадку необхідності.² Тактика боротьби з ворогами особливо не відрізнялася³ — зазвичай упівці чи аківці оточували села-осередки, де знаходилися боївки і карали місцеве населення “вогнем і мечем” (палили господарства, вбивали місцевих мешканців, роздавали летючки, в яких пояснювали причини акцій тощо).

У спогадах вояків АК читаємо про жахливі способи вбивств (мордувань), які застосовували “українські шовіністи” — спалення, топлення, закопування живцем тощо.⁴ Складається враження, що польські націоналісти були більш “толерантними”, бо в основному скеровували діяльність на руйнування залізничних колій і за винятком окремих випадків не мали на меті вбивати.

Накази командуючих округів АК забороняли діяти на засадах колективної відповідальності та брати участь у пацифікаційних акціях проти українських сіл спільно з німцями або окремо.⁵ Проте ці накази не забороняли акцій у відповідь на напади УПА або навіть превентивних дій проти сіл, де могли концентруватися українські збройні формування. Іноді місцеві керівники не дотримувалися наказів і вдавалися до т. зв. “сліпих акцій” у відповідь. Провід українського підпілля закликав утримуватися від будь-яких форм протиукраїнських виступів і зазначав,⁶ що ОУН і УПА нічого спільного з масовими вбивствами поляків не мають.

Як свідчать польські джерела, українська антипольська боротьба 1943 р. в Галичині не мала характеру масово організованої акції, а відбува-

¹ Литвин М. Вказ. праця. — С. 131, 134.

² Мірчук П. Вказ. праця. — С. 278-282.

³ Записала Хаврак Л. 16 квітня 2001 р. в м. Жовква Львівської обл. від колишнього вояка УПА Романа Солтиса.

⁴ Jaworski E. Op. cit. — S. 115.

⁵ Ільющин І. Польське підпілля... — С. 163; Клімецький М. Вказ. праця. — С. 72.

⁶ Лебедь М. УПА. — С. 174-175.

лася у формі наскоків.¹ Ці тези ставлять під сумнів окремі польські дослідники² і стверджують, що боротьба українців була добре спланованою акцією, яка виконувалася за наказом вищого керівництва ОУН і УПА, узгоджена в часі та просторі. Більш помірковані польські історики, враховуючи недостатній рівень вивченості генези антипольських дій, визнають, що не мають документів, які б однозначно вказували на те, що масове винищення поляків проводилися за рішенням і планом українського проводу.

§2. Основні віхи міжетнічного конфлікту

Щоб з'ясувати характер українсько-польського протистояння в Галичині подаємо основні етапи міжетнічного конфлікту, що розгортався під впливом німецького і радянського чинника. Влітку 1943 р. терор охопив прикордонні з Волинню повіти Східної Галичини і в основному полягав у колективних вбивствах на політичному ґрунті та кримінальних злочинах.³ Починаючи з вересня 1943 р. цей натиск спадає, а сутички набувають регулярного військового характеру. Відчуваючи брак сил у боротьбі з українськими відділами, польська самооборона заручилась у 1943 р. підтримкою радянських партизанів, які різко виступали проти українських націоналістів.⁴ Окрім радянської "допомоги", постійним тлом обопільного терору були німецькі пацифікації, що здійснювалися силами шуцманшафтів.⁵

У липні 1943 р. у Львівському, Станіславівському і Тернопільському воєводствах відбулися значні бої. Крім УПА, за даними М. Клімецького,⁶ в них брали участь підрозділи дивізії СС "Галичина". Даний автор зазначив, що солдати 1-го куреня 4-го полку дивізії 23 лютого 1944 р.

¹ Литвин М. Вказ. праця. — С. 131.

² Див.: Клімецький М. Вказ. праця. — С. 64.

³ Ольшанський Т. Вказ. праця. — С. 45.

⁴ Клімецький М. Вказ. праця. — С. 67.

⁵ Ольшанський Т. Вказ. праця. — С. 39.

⁶ Клімецький М. Вказ. праця. — С. 73.

спалили села Гута-Пеняцька і Пеняки та вбили частину жителів. А. Боляновський спеціально вивчав історію дивізії “Галичина” і на основі документів доводить,¹ що дивізійники тут дійсно з’явилися спільно з німецьким каральним підрозділом, який власне і вчинив розправу.

Конфлікт загострила гітлерівська акція переселення поляків і поселення на їхнє місце українців, що викликало відповідну реакцію. Бої відбувалися в Любачівському, Рава-Руському і Сокальському повітах, які входили безпосередньо до складу Львівської округи АК.² У 1944 р. тут вони як, між іншим, і в усій Східній Галичині набули масового характеру. Сюди на допомогу керівництво АК посилало бойові групи з Варшави. У червні 1943 р. подібна група у складі 1500 озброєних поляків прибула в Почаїв (Тернопільський округ),³ а у березні 1944 р. на Зборівщину — іще 600 бойовиків.⁴

Влітку 1943 р. спалахнули сутички українських формувань із самообороною Микулічина (один з міцних осередків АК). Поляки дали відсіч. Це одночасно спричинило німецьку пацифікацію українських сіл. Згідно з донесенням керівництва АК Станіславівського округу,⁵ внаслідок пацифікації були розбиті деякі організаційні осередки “українських банд і в цілому ця акція принесла українському рухові більше втрат, ніж завдали полякам українські напади на цьому терені впродовж всієї війни.”

Набувши характеру масового терору, польсько-український конфлікт у вересні-жовтні 1943 р. поширився на Бережанський, Підгаєцький і Рогатинський повіти. У першій половині 1944 р. превентивна боротьба продовжувалася в повітах Перемишляни, Самбір, Городок, Львів, Рудки, Стрий і Жидачів.⁶

¹ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 218.

² Ільюшин І. Польське підпілля... — С. 160.

³ Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. — С. 81.

⁴ Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941–1944). — С. 90.

⁵ Ільюшин І. Польське підпілля... — С. 166.

⁶ Torzecki R. Op. cit. — S. 262.

У Галичині Армія Крайова мала кращі можливості. Тут діяли “Батальйони Хлопські” і, на відміну від Волині, була висока боєготовність. Напади українських формувань отримували тут більш рішучу і більш жорстоку відповідь. Часто акції мали превентивний характер. Окремі з них відбувалися стихійно, але основна частина — за наказами командирів АК.

Наприклад, акцію Львівського кедиву (керівництво диверсіями) проведено 15-22 березня 1944 р. Під час пацифікаційного рейду в села Хлебовичі, Черепин та Лопушна загинуло близько 130 цивільних українців (у Хлебовичах мали місце і жертви серед польського населення).¹ Паралельно — 28 березня 1944 р. — відбулася акція на польське село Острів біля Угнева (осередок “польських банд”).² Упівці все спалили до тла. З українського боку загинуло 17 чол. Кількість жертв серед польського населення невідома.

У лютому–березні того ж року під час чергової українсько-польської конференції відбулися сутички у Львівському окрузі. За даними польських джерел,³ в ході акції українські націоналісти вбили 77 поляків. У відповідь комендатура обшару Армії Крайової провела в березні у Львові операцію “Нишпорка” (“Nieszporcy”), де патрулі кедиву АК вбили 11 українських поліцаїв. Тоді ж поляки підірвали два осередки ОУН (у прочитанні Е. Яворського — *faszystów ukraińskich*) у Клепарові.

Весною 1944 р. командири АК видали всім підлеглим частинам наказ почати контрнаступ проти формувань УПА.⁴ Ясна річ, така ситуація не сприяла українсько-польському замиренню, і навпаки — розпалювала міжетнічний конфлікт — вигідний німецькому і радянському керівництву.

В умовах наступу радянської армії керівництво УПА вирішило створити “визволені території”, видимий доказ існування української держа-

¹ Льюшин І. Польське підпілля... — С. 165.

² Історія українського війська. — С. 700.

³ Jaworski E. Op. cit. — S. 85, 118.

⁴ Клімецький М. Вказ. праця. — С. 75.

ви та базу формування регулярного війська. До складу “територій” мали увійти Бібрський, Перемишлянський, Рогатинський, Бережанський повіти. Це творило досконалий плацдарм атаки на Львів. Німці, втративши контроль над цією територією, вже не становили загрози. Єдиним серйозним противником УПА, крім радянських військ, залишалась АК. У ході українсько-польських сутичок на Перемишлянщині з 20 тис. місцевих поляків загинуло 800 чол., а близько 15 тис. втекли на захід, основним чином до Львова.¹

Аналогічні події відбувалися і на Стрийщині. Після серії українських нападів у квітні 1944 р. поляки повіту втекли до Стрия, а звідти до Кракова.² Подібне мало місце по всій Галичині. У відповідь поляки здійснювали антиукраїнські рейди. ОУН відреагувала відозвою,³ в якій зазначалося: “Усі випадки мордування цілих родин включно до дітей, НКВС-івська провокація, яка має на меті нас компрометувати. З поляками не воюємо, а б’ємо тільки тих, які співпрацюють з НКВД”.

Перед підпіллям Армії Крайової відкрилася сумна перспектива втрат “східних кресів”. Прихід Радянської Армії на початку 1944 р. дещо вирівняв становище, однак польське населення, боялося і ОУН, і “дружніх обіймів” червоних. Невизначеність ситуації привела до співпраці низки осередків АК з німцями. Так, у Бережанах колишній польський агент Комальський був заступником начальника місцевої кримінальної поліції (кріпо), а в одному з розпоряджень керівництва АК рекомендувалося застосовувати певні тактичні хитрощі з політичним відтінком і далекоглядними наслідками: “вибирати мудро місце засідки, щоб так налаштувати німців проти українців, а українців проти німців”,⁴ давалося завдання “виловлювати бандитів, витягувати з них зізнання” про плани й наміри українців.

У червні 1944 р. українсько-польська боротьба поширилася на всі повіти Галичини. Особливого розмаху терор набув у руденському, рава-

¹ Ольшанський Т. Вказ. праця. — С. 45.

² Клімецький М. Вказ. праця. — С. 75-76.

³ Ханас В. Вказ. праця. — С. 95.

⁴ Ханас В. Вказ. праця. — С. 97, 99.

руському, городецькому, самбірському, турчанському і мостиському повітах. Польські пацифікації знищили кілька українських селищ по лівій стороні Бугу, у Сокальському повіті, на півдні Люблінщини і над Сяном.¹ У цих акціях брали участь боївки АК та інші польські загони, що співпрацювали з німцями.

Тим часом на західноукраїнських землях керівництво Армії Крайової готувалося до загального повстання. У Львівській окрузі було прийнято план боротьби з німецькими військами та УПА.² Передбачалося перешкодити українцям у захопленні Львова, а також вести боротьбу на захід від Львова у напрямку Перемишль–Рава-Руська.

У випадку українсько-німецької співпраці планувалося боротися з обидвома ворогами. Окремі пункти визначали завдання для Львівського, Тернопільського і Станіславівського округів. Насамперед — оборона польського населення і стримування українських військ у львівському напрямку.

§3. “Буря” та інші диверсійно-терористичні акції

Бажаючи “прорубати польський коридор” від Перемишля до Львова, керована з Лондона Армія Крайова розпочала весною 1944 р. акцію “Буря” (“Burza”).³ Спочатку операція планувалася проти відступаючих німецьких відділів. У дійсності вона перетворилася на польсько-українсько-німецько-радянське протистояння. Політичне завдання “Бурі” — представити радянській владі загони АК як законних господарів західноукраїнських земель — з огляду на хід радянсько-польських переговорів втрачало значення.

У перших числах березня 1944 р., коли акція вже розгорнулася на Волині, було наказано розпочати “Бурю” в інспекторатах Тернопіль, Зо-

¹ Torzecki R. Op. cit. — S. 268.

² Литвин М. Вказ. праця. — С. 149-151.

³ Ільющин І. Польське підпілля... — С. 169; Піскунович Г. Вказ. праця. — С. 184-187.

лочів і Бережани тернопільського та в інспектораті Коломия станіславського округів, які опинилися у прифронтовій зоні.¹ У першій половині березня АК спільно з радянськими військами провела координовану диверсійну операцію на шляхах Тернопіль–Красне, Тернопіль–Потутори, Броди–Красне тощо, а також бої в Тернополі та Микулинцях. Окремі відділи АК надавали допомогу радянським загонам під Бродами. Даний факт дає підстави припускати, що у “бродівському котлі” польські вояки могли брати участь у розгромі української дивізії СС “Галичина”, яка виступала на німецькому боці.

Головним завданням Львівської округи в операції “Буря” мало стати захоплення Львова. Тактика АК суперечила планам українських самостійників-державників і привела до посилення польсько-української конфронтації. Протягом першої половини 1944 р. тільки з ініціативи УПА й українського підпілля в Галичині відбулася 201 відплатна антипольська акція.² Під час сутичок загинуло приблизно 5100 поляків, знищено ряд польських сіл і колоній. Невідомою залишається кількість антиукраїнських акцій цього періоду.

І все-таки останнім актом плану “Буря” стали спільні бої 5-ої піхотної дивізії АК (3 тис. бійців) і радянських військ за Львів 22-27 липня. Незважаючи на певні “заслуги” АК у спільній боротьбі з німцями, радянське командування зажадало від керівництва Львівського обшару розформувати загони, що й було зроблено. Однак помилковим буде твердження, що в умовах воєнного хаосу всі загони АК саморозпустилися, частина з них продовжувала діяти до кінця війни.

Загалом липень 1944 р. відкрив останній розділ існування польського підпілля, яке з цього часу переходить до підпільної форми боротьби. Армія Крайова перетворилася в організацію “Не” (“Nie”) — Незалежність.³ Поряд з “Не” відновили діяльність, здебільшого в районі Львова, уцілілі ланки Делегатури уряду, ТОВ та інші підпільні групи.

¹ Піскунович Г. Вказ. праця. — С. 185.

² Історія українського війська. — С. 703.

³ Піскунович Г. Вказ. праця. — С. 187-188; Ільющин І. Польське підпілля... — С. 171.

Таким чином з приходом Червоної Армії на західноукраїнські землі відкрився новий етап українсько-польських або українсько-польсько-радянських стосунків (УПА — АК-Не — ЧА-НКВС). Частина аківців за згодою вищого керівництва вступила до т. зв. радянських “істребительних” загонів, які використовувалися виключно в антиукраїнських акціях.¹

Інформацію про діяльність “істребительних” загонів знаходимо в доповіді коменданта Підгаєцького обводу АК (жовтень 1944 р.), де за поляками-бійцями “істребительного” батальйону зафіксовані чисельні випадки грабежів українського населення. У результаті, зазначив комендант, бандерівці будуть здійснювати адекватні дії.² Реакція УПА не забарилася. У повстанській відозві мовилося: “Зараз більшовики починають організовувати в кожному селі „стрибки”. негайно організованих „стрибків” розпустити (українців нагаями до домів), з іншими нацменами поступати так, як з вислужницьким елементом. Не допустити голоті пошитись у пір’я”.

Восени 1944 р. розгорнулася нова хвиля — некерованого — польсько-українського терору. Напади відбувалися на села, що підтримували чергового окупанта. Про це свідчать події у повіті Рава-Руська³, а також там, де населення не виявляло підтримки радянській адміністрації. Значна кількість злочинів цього періоду, що приписали УПА, насправді справа рук НКВД. Аби встановити контроль у глибокому запіллі, радянська влада створювала пацифікаційні підрозділи. У цих загонах, зокрема на Львівщині, значний відсоток (60-80%) становили поляки, яких радянська влада не могла запідозрити у співпраці з УПА.

§4. Людські втрати внаслідок українсько-польських зіткнень

Одним з “важких” питань в українсько-польських взаєминах того часу є питання про втрати серед місцевого населення. Багатовекторність

¹ Дискусія. Ханас В. — С. 203.

² Ханас В. Вказ. праця. — С. 102.

³ Ольшанський Т. Вказ. праця. — С. 47.

конфлікту, в якому брали участь чисельні військові групи, ставить під сумнів будь-які спроби об'єктивного вирішення проблеми. Перші спроби визначити чисельність жертв серед польського населення припадають на 40-ві рр. ХХ ст. Серед цифр, що називалися по "гарячих слідах" — від 10 до 50 тис. жертв — тільки на території Галичини.¹ У 1980-х рр. у Польщі зроблено чергові спроби задокументувати усі випадки антипольського терору.² Але вже сам факт, що їх ініціаторами виступили т. зв. кресові товариства та організації колишніх вояків АК, підважила достовірність зібраних фактів. Останнім часом у польській публіцистиці з'явилися дані, що польські втрати на західноукраїнських землях воєнного періоду становлять 400-600 тис. чол.³ Ці дані є завищеними і не заслуговують полеміки.

Оскільки в радянській час тема була заборонена, з українського боку нею не займалися. Виняток становлять хіба що дослідження вчених діаспори,⁴ які однак не дають повної відповіді на питання. Свій "внесок" у вивчення проблеми зробили радянські дослідники. Так, В. Івасюта (1954 р.) вважав, що жертвами ОУН-УПА стало 685 тис. чол. (поляків і євреїв), М. Варварцев і В. Добрецова доводили чисельність жертв серед польського населення до 860 тис. чол.,⁵ правда, починаючи з 1939 р. і сумарно (території Галичини і Волині).

Польський дослідник А. Корман (1992 р.) зазначив, що в період 1941–1944 рр. на "східних кресах" II Речі Посполитої загинуло більше 500 тис. чол., а колишній член АК Е. Яворський доводить чисельність втрат (із 1939 р.) до 1 млн. поляків.⁶ У цих дослідженнях невідомими залишаються сукупні галицькі жертви. Група сучасних польських авторів

¹ Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 115-116.

² Див.: Грицак Я. Вказ. праця. — С. 254.

³ Грицак Я. Вказ. праця. — С. 254; Ольшанський Т. Вказ. праця. — С. 48.

⁴ Полікарпенко Г. Вказ. праця; Баган О. Вказ. праця; Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни.

⁵ Див.: Jaworski E. Op. cit. — S. 120.

⁶ Jaworski E. Op. cit. — S. 120.

схиляється до думки,¹ що загальні втрати серед польського населення становлять від 80 до 100 тис. чол., з них у Східній Галичині — близько 30-40 тис. вбитих. Український дослідник М. Сивіцький ствердив, що в 1941–1944 рр. на теренах Східної Галичини загинуло близько 10 тис. поляків,² а сумарні жертви А. Русначенко зафіксував у межах 20-30 тис.⁵ За оцінками польської конспіративної періодики⁶ — до березня 1944 р. у Східній Малопольщі (Галичині) загинуло 8 тис. чол.

Досі нез'ясовано питання втрат українського населення. В української сторони власної версії про жертви антиукраїнських акцій нема. Польські науковці припускають, що дане число на всій території, охопленій конфліктом становить близько 30 тис. українців (третина від чисельності польських втрат).⁷ Проте за сучасного стану досліджень ні вказана кількість, ані жодна інша не піддається верифікації.

Є підстави вважати, що певна частина пролитої на західноукраїнських землях крові лежить на сумлінні радянських партизанів, однак основна вина падає на український і польський політичний проводи. Польські історики наполягають на тому, що більшість випадків масових вбивств українського населення пов'язані з діяльністю шуцманшафтів, до складу яких входили поляки і часто заперечують причетність АК до антиукраїнських терористичних акцій.

Зі свого боку представники УПА ніколи не признавались у відповідальності за розв'язання конфлікту, хоча окремі її лідери вважають польсько-українську різню безперечною помилкою.³ У будь-якому випадку УПА трактувала терор не як самоціль, а як засіб “деполонізації”. Масового характеру цьому терору надали не повстанці, а місцеве українське населення, яке керувалося бажанням захопити землю. Діяльність

¹ Torzecki R. Op. cit. — S. 267.

² Сивіцький М. Вказ. праця. — С. 247.

⁵ Русначенко А. Вказ. Праця. — С. 94.

⁶ Клімецький М. Вказ. праця. — С. 65.

⁷ Ольшанський Т. Вказ. праця. — С. 49.

³ Прокоп М. П'ятдесят років УГВР //Сучасність. – 1994. — № 10. – С. 57.

як українського, так і польського підпілля характеризувалося передусім браком етнічної толерантності, мали місце стихійні порухунки, часто на побутовому рівні.

* * *

Якщо українське підпілля повело боротьбу одразу проти німців, більшовиків і поляків, то діяльність польського на різних етапах війни мало антирадянську або антинімецьку спрямованість, але завжди була антиукраїнською. Слід підкреслити неоднорідність підпілля обох народів. Не все керівництво ОУН і місцеві провідники погоджувалися з методами екстермінації та етнічних чисток. Окремі приклади доброї волі були як з українського, так і з польського боку.

Розділ III.

ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА» У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН 1943–1944 рр.

Однією з суперечливих сторінок минулого України залишається проблема 14 гренадерної дивізії Ваффен-СС «Галичина»¹ — Першої української дивізії Української Національної Армії (1-ша — УД-УНА із березня 1945 р.). Попри існування широкої джерельної бази, що доводить непричетність галицьких вояків до військових злочинів щодо мирного населення, частина зарубіжних і вітчизняних публіцистів продовжують писати легенди про „український злочинний елемент” у лавах вермахту. У свою чергу пропонуємо переглянути історію становлення дивізії, з’ясувати її вплив на розвиток українсько-польських взаємин воєнного періоду.

§1. Історіографічний доробок

Без перебільшення дивізія СС «Галичина» зібрала багатющу історіографію. До певної міри прискіпливий інтерес проявився тут щодо специфіки українського колабораціонізму, причин появи української військової формації, ролі дивізії в українсько-польському збройному протистоянні. Ясна річ, свою бурлескуну лепту у вивчення «злочинної діяльності українських буржуазних націоналістів», «яничарів ОУН-УПА та дивізійників» внесли представники української радянської історіографії К. Дмитрук, В. Добрецова, Я. Маянська² та ін.

¹ Щодо нумерації. 13-ою була гірська дивізія, сформована з хорватів, а 15-ою — гренадерна латиська.

² Дмитрук К. Безбатченки. — Львів, 1974; Його ж. Жовто-блакитні банкроти. — Київ, 1982; Добрецова В., Маянська Я. Зловісний союз українського буржуазного націоналізму та уніатської церкви. — Київ, 1979.

Першим автором ґрунтовної праці про 1-шу Українську Дивізію — Українську Національну Армію (1-ша УД-УНА) виступив колишній начальник її оперативного штабу майор В.-Д. Гайке.¹ Етапною з наукової точки зору є монографія історіографічного характеру В. Верига.² Вона містить “легенди” (містифікації) про участь українців у придушенні Варшавського повстання 1944 р. та інші маловідомі сторінки історії “Галичини”. Співставивши архівні матеріали, спогади свідків і наукові розвідки, Верига виступив проти нав’язаного комуністичною пропагандою стереотипу про участь дивізійників у тероризуванні польського населення.

В останнє десятиліття вагомий внесок у вивчення спадку “Галичини” зробили Р. Колісник, Р. Міхаеліс і А. Боляновський.³ Зокрема, останній на основі великої кількості вітчизняних та іноземних джерел детально розглянув позиції німецьких та українських політичних сил щодо участі „Галичини” у бойових діях на арені Другої світової війни.

Міжнародного розголосу набув документальний фільм “SS in Britain”, виготовлений у вересні 1999 р. британським „History Chanel” і переданий для канадського телебачення.⁴ Тривалий час місцеві телекомпанії не надавали ефіру. Весною 2000 р. по канадському телебаченню все ж таки показали документальний фільм “СС у Британії”, створений телекомпанією з м. Лідс, що у Великобританії.

¹ Гайке В.-Д. Українська дивізія „Галичина”. Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках. — Торонто–Париж–Мюнхен, 1970.

² Верига В. Дорогами Другої світової війни. Легенди про участь українців у здушуванні Варшавського повстання в 1944 р. та про Українську Дивізію “Галичина”. — Торонто, 1998.

³ Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина. — Торонто, 1990; Michaelis R. Ukrainer in der Waffen-SS: die 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Ukrainische Nr. 1). — Berlin, 2000; Боляновський А. Дивізія „Галичина”. Історія. — Львів, 2000.

⁴ Тривожний час дивізії „Галичина” (Конвент-аналіз англійського фільму) //ПіК. — 2001. — № 3. — С. 14-17.

У різдвяні свята 2001 р. телестудія ВВС у Лондоні повторила трансляцію.¹ Українських вояків із 14 дивізії СС “Галичина” було звинувачено у злочинах проти людства, нібито здійснених під час придушення Варшавського повстання у серпні 1944 р. та Словацького повстання восени 1944 р. Ця думка, що кінодокументалістами підтверджувалася, зокрема, свідченнями старожилів с. Нижня Боца (Словаччина), виявилася фальшивою. Оскільки опитані жителі дезавували викривлення їхніх розповідей. Як ствердив і директор Музею Словацького національного повстання у Банській Бистриці Ян Станіслав, українців з “Галичини” у селі взагалі не було, а тільки німецькі есесівці та словаки “Глінківської гвардії”.

Даний епізод здатний переконати у нев’янучій злободенності пильно відстежувати зарубіжний медіапростір, який щедрий на антиукраїнські візії з явними чи прихованими політичними намірами. До того ж, дивізійні пристрасті стали фактором виборчої кампанії в Україні 2002 р.,² що заставила учасників процесу визначитися стосовно власних оцінок одного із найсуперечливіших питань української історії ХХ ст. Зайшла мова (Івано-Франківська міська рада) про статус ветеранів війни з усіма пільгами і шануванням. А загалом перевіряли “Галичину” на предмет причетності до злочинних дій проти людства судові інстанції Західної Німеччини 1959 р. і Канади 1950, 1984 і 1986 р. Дивізійників визнали фронтовиками, що не здійснили військових злочинів.

Трохи деталізуємо. Справа українських дивізійників протягом останніх десятиліть переглядалася кілька разів. Вперше вояків дивізії прослухала спеціальна британська комісія в м. Ріміні (Італія) — голова Д. Галден Портер (1945 р.).³ За рішенням комісії вояки 1-ої УД-УНА

¹ Мушинка М. Дискредитація українців на міжнародній арені //Дукля. — 2001. — №2. — С. 57-60.

² Самарский П.

59-летию дивизии СС “Галичина” посвящается //Part. org. ua. — 2002. — 26 апреля.

³ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 377-378.

отримали статус військовополонених і були визнані непричетними до злочинів проти людства. Пізніше “справа дивізійників” з метою виявлення воєнних злочинів розглядалася під впливом радянської пропаганди у 1985 р. в Канаді – Комісією Юлія Дешена (Deschenes Commission).¹ Вона здійснила перевірку діяльності українських дивізійників і не знайшла жодних доказів їхньої причетності до здійснення масових злочинів. І ось “справа” набула широкого резонансу на зламі тисячоліть — майже через 60 років після створення дивізії. Сучасники вкотре шукають відповіді на питання хто такі дивізійники СС “Галичини” — національно свідомі українці, патріоти чи нацисти; вирішують можна чи ні визнати за ними пільги ветеранів Другої світової війни.

Очевидно, що задля об’єктивного з’ясування питання потрібно винести “Галичину” за межі пропаганди і перенести її на рівень дискусії істориків і правників, які розуміють, що “події Другої світової війни з огляду на розмаїття учасників та жертв є надто складними, щоб зводити їх до простої формули добра і зла, друзів і ворогів, або правильних чи неправильних результатів”.² З процитованим важко не погодитись.

§2. Сценарій утворення дивізії “Галичина”

Несприятливі військово-політичні обставини 1943–1944 рр., викликані поразками, змусили нацистів переглянути своє ставлення до використання німецьких збройних формувань, в першу чергу на німецько-радянському театрі бойових дій, зокрема у Східній Галичині. Ініціатива створення української дивізії належала галицькому губернаторові О. Вехтеру, який розглядав її як трамплін у власній військовій кар’єрі.³ Обстоюючи “особливе місце” Галичини в системі окупованих Німеччиною зе-

¹ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 389; Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 213-226.

² Цит. за: Гринів О. Українці в роки Другої світової війни //Українська дивізія “Галичина”. — С. 125.

³ Паньківський К. Роки німецької окупації. — С. 221; Його ж. Військові справи. Дивізія “Галичина” //Українська дивізія “Галичина”. — С. 27.

мель, Вехтер висунув проект бойового з'єднання, де зазначалося,¹ що його варто реалізувати навіть усупереч небажанню чи опору українців.

Українська сторона в особі Українського центрального комітету в Кракові та його провідника Володимира Кубійовича,² щоби запобігти неконтрольованій мобілізації українців до німецьких лав, а також із огляду на події на Східному фронті, вирішила скористатися правом утворити окрему військову формуцію. Мотивація цієї співпраці з вермахтом пов'язувалася в першу чергу з боротьбою проти спільного ворога — більшовиків.

У той же час українські політичні кола, зокрема УЦК, у 1943 р. передбачали поразку німецької армії. Проте вони були переконані, що воєнний союз між Сталіном і англо-американцями розпадеться, як тільки впаде нацистський режим. Опісля негайно дійде до конфлікту між СРСР і західними альянтами.³ Конфлікт приведе до знищення комуністичної системи, безпосереднім наслідком котрого постане низка невирішених державотворчих процесів у Європі. За таких умов національні військові з'єднання відіграли б свою роль у творенні нових незалежних держав. За словами В. Кубійовича, “власна збройна сила мала зробити українців союзниками у боротьбі на полях Другої світової війни і таким чином надати Україні статус “підмета” у політиці”.⁴ Ясна річ, з погляду сьогодення висунуті плани уявляються суцільною фантазією.

Для узгодження установчих питань було створено Військову Управу, головою якої призначили колишнього полковника Української Галицької Армії А. Бізанца.⁵ У завдання Військової Управи входила без-

¹ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 27.

² Див.: Гайке В.-Д. Вказ. праця. — С. 225-227; Кубійович В. Початки Української дивізії “Галичина”//Українська дивізія „Галичина”. — С. 14-21.

³ Армстронг Дж. Чи “легіонова політика” така безнадійна? //Українська дивізія “Галичина”. — С. 82.

⁴ Паньківський К. Початки української дивізії... — С. 17.

⁵ Див.: Боляновський А. Вказ. праця. — С. 148-164; Колісник Р. Військова Управа „Галичина” //Українська дивізія „Галичина”. — С. 116-119.

посередньо вербункова акція, соціальна опіка над родинами дивізійників тощо.¹

На зустрічах із Вехтером протягом березня–квітня 1943 р. українські представники узгодили умови формування підрозділу. Зокрема, передбачалося, що позначена регіональною специфікою (відповідний однострій та відзнаки) дивізія підлягала зброї СС; набір мав бути добровільним; релігійна опіка — у руках місцевого духовенства; представником дивізії перед українськими і німецькими чинниками визначався УЦК (правда, з появою дивізії Вехтер відмовився від посередництва УЦК).² Крім того, керівництво дистрикту запевнило,³ що “Галичина” вестиме боротьбу на фронті виключно проти більшовиків.

28 квітня 1943 р. у Львові було проголошено Акт утворення української дивізії СС „Галичина”⁴ (пізніше переіменовано у 14-ту гренадерну дивізію зброї СС). Церемонія супроводжувалася святковим маніфестом губернатора О. Вехтера та генерал-губернатора Г. Франка. З українського боку з відозвою до населення звернувся голова УЦК В. Кубійович.⁵ Відозва закликала українців до боротьби з більшовизмом, проводячи аналогії з героїєю УГА 1918–1920 рр.⁶ Подібні збори відбулися у Станіславові, Золочеві, Бродах, Городку, Перемишлянах, Радехові, Бібрці, Судовій Вишні, Тереховлі та ін. місцевостях Галичини.

Протягом кількох наступних місяців тривав набір добровольців.⁷ Про розвиток подій навколо дивізії повідомляла місцева періодика. За даними “Краківських вістей” (6 травня 1943 р.) до дивізії зголосилося: у

¹ Історія українського війська. — С. 606.

² Кубійович В. Вказ. праця. — С. 19.

³ Паньківський К. Початки української дивізії... — С. 31.

⁴ Косик В. Україна під час Другої світової війни. — С. 406; Офіцинський В. Дистрикт Галичина. — С. 76.

⁵ Гайке В.-Д. Вказ. праця. — С. 225-227.

⁶ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 55.

⁷ Див.: Лебедь М. УПА. — С. 82-83; Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина. — С. 54-58, 70-73; Боляновський А. Вказ. праця. — С. 53-101.

Бережанах — 9 тис. чол., Рогатині — 7 тис. чол., Тлумачі — 3 тис. чол.¹ Ця ж газета повідомила, що до 2 червня 1943 р. загальна чисельність склала 81999 чол., що значно перевищувало сподівання ініціаторів творення дивізії. (Див. таблицю 1 у “Додатках”). Однак пізніше в ході кінцевих мобілізаційних приготувань із 82 тис. зголошених на вишкіл виїхало за різними даними від 13 до 17 тис. чол.² (Див. таблиці 2 і 3 у “Додатках”).

§3. Польські антидивізійні заходи

Формування української дивізії у Генеральній Губернії (на т. зв. “східних кресах” II Речі Посполитої) викликало занепокоєння в польському політичному середовищі. Його представники ще на початку війни відкинули ідею про можливість українського війська.³ Про ці колізії дізнаємось із українських і польських джерел. Так, у серпні 1943 р. офіційна польська *Gazeta Lwowska* (“Газета Львівська”), що виходила в регіоні під контролем німецької адміністрації, розмістила відозву голови уряду дистрикту Бауера.⁴ Голова привітав українських добровольців “Галичини”, які разом з німцями “хочуть битися за європейську єдність”.

Це чи не єдине повідомлення в польській офіційній періодиці про утворення галицької дивізії СС “Галичина”. Польська преса практично нехтувала проблемами українців, оскільки розглядала західноукраїнські землі як власні, а відтак ототожнювала українське населення з польським. І, навпаки, сторінки української періодики заповнили ентузіазм місцевої молоді, що зголошувалася в ряди дивізії (“Львівські вісті”, “Рідна земля” та ін.).⁵

¹ Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина. — С. 54-55, 58.

² Лебедь М. УПА. — С. 82; Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина. — С. 70-73; Боляновський А. Вказ. праця. — С. 98.

³ Ільюшин І. Ставлення польського емігрантського уряду... — С. 76.

⁴ *Gazeta Lwowska*. — 1943. — 4 sierpnia. — S. 3.

⁵ Див.: Офіцинський В. Східногалицька періодика... — С. 17-18; Його ж. Дистрикт Галичина. — С. 80; Cieślakowa A. Op. cit. — S. 240-242.

Вкрай негативно до “Галичини” поставилось і польське підпілля. Про це свідчить “Інструкція в справах створення української дивізії” (літо 1943 р.).¹ Основна мета – нашкодити всіма засобами: “Серед німців звертати увагу на зрадливість українців; серед українців — проводити політику лавірування; серед більшовиків і комуністів — звертати увагу на продажність українців німцям”. Особлива увага приділялась антидивізійній пропаганді серед українців. Членам польського підпілля пропонувалося у розмовах з націоналістами: “Робити ілюзії, що спір можна налагодити мирно, бо в інтересах Польщі є сильна Україна. Україна мусить мати Галичину й Карпатську Україну. Польща погоджується на лінію Сян–Буг”.² Серед “нейтральних” українців підказувалося “поширювати вісті про грабежі, побої, застосування дивізійників до важких робіт в Німеччині” тощо.

Цікавим є один із параграфів інструкції, де зазначалося: “Якщо тебе знають, що ти поляк, то намовляй іти до дивізії, бо ти йшов би, якби німці творили польську дивізію. Український елемент примітивний і політично не вироблений, тому зробить навпаки”. Окрім пропаганди, ефективно застосовувалися каральні антиукраїнські рейди. У Галичині та інших західноукраїнських землях горіли села, гинуло мирне населення. Почасти це викликало також антидивізійне обурення серед місцевих українців, оскільки вони змушені були самотужки боротися з “Польськими народовими оддзялами” та решту групами “лядської голоти”.³

Негативно поставилася до “Галичини” й частина українських політичних сил. ОУН-М зайняла нейтральну позицію, її представники входили до Військової Управи. ОУН-Б у тому часі формувала загопи УПА і розглядала дивізію як конкурента до “лісу”.⁴ Керівництво ОУН-Б трактувало німецьку ініціативу як заплановану акцію для послаблення українського підпілля і намагання перетворити українців на “гарматне м’ясо” і т. д. Самостійники-державники негативно оцінили регіональний

¹ Боляновський А. Вказ. праця. Додатки. — С. 398-399.

² Колісник Р. Військова управа і українська дивізія Галичина. — С. 59-60.

³ Верига В. Дорогами Другої світової війни. Додатки. — С. 285-292, 296-299.

⁴ Колісник Р. Військова Управа “Галичина”. — С. 118-119.

характер дивізії — вважали, що це компрометує державницьку ідею, сприяє більшовицьким пропагандистським викрутасам про українську боротьбу за незалежність як німецький витвір.

Незважаючи на опір частини українських політичних кіл та антидивізійну польську пропаганду, з Галичини на вишкіл до Гайделягера та Нойгамера (у Східній Пруссії) відбули перші групи новобранців,¹ які невдовзі мали змагатися з “визволителькою” західноукраїнських земель — Радянською Армією.

§4. “Галичина” у боротьбі з польськими і радянськими партизанами

Неоднозначне ставлення у вітчизняній і зарубіжній історіографії до проблеми військового колабораціонізму в роки Другої світової війни, зокрема, дивізії СС “Галичина” спонукає до пильного перегляду участі українських добровольців у планах Рейху. Виникає закономірна тривога чи галицька дивізія не вела боротьби з польським підпіллям чи польським населенням західноукраїнських земель. Щонайперше на основі документів доведено, що “Галичина” почала формуватися в квітні 1943 р. і до липня 1944 р. перебувала на військовій підготовці, а тому не могла брати участі у геноциді щодо поляків і євреїв у Львові в червні–липні 1941 р.

Однак окремі дослідники все таки стверджують,² що дивізійні підрозділи спільно з українською поліцією та УПА в 1943 р. здійснювали антипольські акції на теренах Західної України, тобто тоді, коли дивізія як бойова група ще не існувала. У 1943 р. про дане військове формування говорити не доводиться, бо рекрути перебували до початку 1944 р. на вишколі, а пізніше навчалися на підстаршинських курсах.

¹ Гайке В.-Д. Вказ. праця. — С. 19; Косик В. Україна під час Другої світової війни. — С. 405.

² Див. про це: Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 116-118.

У лютому 1944 р. (період комплектування дивізії) у зв'язку з проривом на Люблінщину 1-ої партизанської дивізії ім. С. Ковпака, німецьке командування вирішило залучити частину українських добровольців проти радянських партизанів, що діяли на Холмщині.¹ З цією метою з дивізійників було створено військове з'єднання чисельністю від 1,5 до 2 тис. чол., яке отримало назву "Бойова група Баєрсдорфа" (БГБ).²

Описуючи її побут у Галичині та на Холмщині, шеф штабу дивізії майор В.-Д. Гайке зазначив, що "до дивізії дійсно надходили повідомлення про погану поведінку вояків бойової групи".³ Причиною цього було те, що бойова група розгорнула діяльність в околицях з чисельним польським населенням. Сам цей факт з огляду на давню ворожнечу не виключає можливості міжетнічних сутичок. Проте варто брати до уваги, що названій групі, як ненімецькій частині, німецькі підрозділи приписували багато такого, що самі вчинили. Командування дивізії простежувало всі скарги і при наявності доказів суворо карало винних.

Після кількох зіткнень із радянськими партизанами 30 березня 1944 р. БГБ розформували, її вояки повернулися до основного складу дивізії.⁴ Паралельно на початку 1944 р. за ініціативою Гімmlера з частини галицьких добровольців сформували поліційні т. зв. Галицькі добровольчі полки СС №4-8. У лютому 1944 р. до Галичини почали прибувати підрозділи 4-го полку, який розташувався на Радехівщині, Бродівщині, Збаражчині та у Золочеві, Любачеві, Сокалі. У цей же час курені 5-го полку опинилися на суміжних із Галичиною землях Холмщини (Люблін, Грубешів).

За наказом вищого керівництва СС 4-ий полк залучили до бойових дій проти радянських та польських партизанів. Перша сутичка українських дивізійників з польськими боївкарями відбулася 23 лютого 1944 р. в с. Гута-Пеняцька (Бродівщина), де знаходився штаб польського прора-

¹ Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 125.

² Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 125-126; Боляновський А. Вказ. праця. — С. 206-207.

³ Гайке В.-Д. Вказ. праця. — С. 44.

⁴ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 211, 216-217.

дяньського підпілля.¹ Цей населений пункт поляки перетворили на свою опорну базу. Звідси вони при підтримці радянських партизанів поширювали на сусідні села антиукраїнську діяльність. Внаслідок дій боївкарів загинула група мирних мешканців, а сільському священникові після тривалих фізичних знущань вирвано щелепу.

У результаті атаки на Гуту–Пеняцьку полягли двоє українських вояків. Підрозділ відступив під наступом польських партизанів, які у свою чергу з флангу зазнали удару з боку місцевого відділу УПА. Після цих перепетій німецький каральний підрозділ спалив населений пункт і знищив більшість його мешканців. Однак польська і радянська публіцистика² приписала здійснену трагедію українським дивізійникам.

У березні 1944 р. частини 5-го полку взяли участь на Грубешівщині у бойових діях проти радянських партизанів та польських збройних угруповань, які розгорнули тут антиукраїнський терор. Лише між Грубешевом і Кристинополем (нині – м. Червоноград) у лютому 1944 р. спалено 14 українських сіл.³ Польсько-українське протистояння співпало в часі з польською операцією „Буря”, в якій польська Армія Крайова співпрацювала з радянськими партизанами. Жорстокі бої між прорадянськими частинами АК та галицькими полками відбулись і на Тернопільщині.⁴ У червні 1944 р. їх розпустили, а вояків перевели до дивізії.⁵ Німецький персонал повернули на попередню службу.

На початку липня почалося скеровування дивізії у повному складі до фронтних ліній в районі Ковель–Броди–Коломия. 17-21 липня 1944 р. “Галичина” разом з 13-тим німецьким корпусом потрапила в оточення радянських військ.⁶ (Див. карту 2 звороту). У т. зв. “Брідському котлі”

¹ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 218.

² Давиденко В. УПА: шлях ганьби і злочинів. — Київ, 1989. — С. 20; див. про це також: Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 134-139.

³ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 220.

⁴ Torzecki R. Op. cit. — S. 253.

⁵ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 224.

⁶ Див.: Боляновський А. Вказ. праця. — С. 224-241; Гайке В.-Д. Вказ. праця. — С. 62-90.

загинуло близько 70% особового складу дивізії.¹ Під час відступу частина дивізійників – за різними даними від 3 до 4 тис. вояків — приєдналася до загонів УПА.² Рештки дивізії (приблизно 3 тис. чол.) під атаками Радянської Армії змогли пробитися на південний захід і дістатися до Закарпаття,³ де під с. Середнім зібралася більшість вцілілих вояків “Галичини” (Див. карту 3). Згодом реорганізовані загоони дивізії перевели до Словаччини, де вони воювали з прорадянськими партизанами.

Приблизно у той же час, 1 серпня 1944 р., у Варшаві спалахнуло антинімецьке повстання, яке чорними літерами вписане у польську історію. Участь окремих полків “Галичини” у боротьбі з польським партизанським рухом дала підстави частині зарубіжних і вітчизняних публіцистів звинувачувати їх і у придушенні Варшавського повстання.⁴ Щоб спростувати нав’язані стереотипи, подаємо заяву керівника 1-ої УД-УНА П. Шандрука. Він наполягав, що “ані перед битвою під Бродами, ані після тієї битви ... ані одного окремого вояка, ... якогось відділу зі складу Дивізії у Варшаві не було”.⁵ Спростовував твердження своїх попередників і польський публіцист Є. Ловелл: у придушенні Варшавського повстання не брали участь формації на зразок дивізії СС “Галичина” чи хоча б відділів української поліції.⁶ Він назвав винними у злочинах проти мирного польського населення власовців “Козакен-Бригаде” та бригаду РОНА Камінського.

Цю версію підтримав і польський історик Р. Тожецький, наголошуючи, що загоони української дивізії, які проходили вишкіл у Варшаві бу-

¹ Шандрук П. Правда про 1-шу Українську дивізію і Українську національну армію //Українська дивізія “Галичина”. — С. 65.

² Лебедь М. УПА. — С. 84; Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина. — С. 119; Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 195; див. також: Боляновський А. Вказ. праця. — С. 241-254.

³ Боляновський А. Вказ. праця. — С. 236.

⁴ Див.: Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 26-28, 50-64, 148-166; Трухан М. Вказ. праця. — С. 142-144.

⁵ Шандрук П. Вказ. праця. — С. 65.

⁶ Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 155.

ли розформовані в другому кварталі 1944 р. Таким чином вони не могли брати участь у придушенні польського повстання.¹ Отож зауважені звинувачення є безпідставними і свідчать про непоінформованість, некомпетентність свідків, які навіть у калмиках, грузинах і росіянах у німецькій формі бачили українців.²

* * *

Виснаження німецьких армій на Східному фронті дало галицьким українцям можливість приступити до реалізації давньої мрії — утворення національної армії як гаранта власної державності. Першим кроком до цього мала бути дивізія “Галичина”, яка творилася для боротьби з радянськими “визволителями”, і у певний момент мала спрямувати зброю проти нацистів. Заручившись радянською підтримкою, польське підпілля розгорнуло жваву антидивізійну пропаганду, вбачаючи в українській дивізії загрозу відродженню Польської держави на “східних кресах”.

Польсько-радянська співпраця викликала незадоволення у німецького керівництва, яке з участю окремих українських полків провело в Галичині та суміжних з нею землях кілька каральних антипартизанських акцій. Вони остаточно загострили стосунки і “поховали” надії на можливість українсько-польського перемир'я.

ВИСНОВКИ

¹ Torzecki R. Op. cit. — S. 253-254; Див. і: Генік М. Проблема участі українських підрозділів у придушенні Варшавського повстання: розвінчання міфу //Людина і політика. — 2001. — №6. — С. 45-57.

² Верига В. Дорогами Другої світової війни. — С. 52.

Політична ситуація, що склалася на західноукраїнських землях чи т. зв. польських “східних кресах” у період Другої світової війни привела до зіткнення національних інтересів. Користуючись вибірковою підтримкою окупанта, окремі вітки політичних репрезентантів двох слов’янських народів провадили власну політику: українці відстоювали створення Української держави, поляки апелювали до відновлення Речі Посполитої в старих кордонах.

У центрі українсько-польських перипетій опинилося прикордоння, долю якого ще перед війною вирішила таємна радянсько-німецька угода. Під впливом геополітичних чинників українсько-польські взаємини воєнної пори перетворилися, по суті, в українсько-польсько-німецько-радянські. Присутність зовнішнього (німецького та радянського) фактору була вкрай негативною і часто провокувала місцеве населення до відкритого міжетнічного збройного протистояння.

В умовах нацистської окупації українське і польське підпілля порівняно ґрунтовно розгорнуло на території Галичини кипучу діяльність своїх осередків, що мали енергійно втілювати національні ідеї. І, як виявилось, різновекторні для обох народів. Одначе, зрозумівши сутність спочатку радянського, а згодом й німецького окупаційних режимів, українські і польські політичні кола спробували об’єднати зусилля проти спільних ворогів.

Політичну еліту галицьких українців представляла основним чином ОУН, тоді як польське підпілля було представлене Армією Крайовою та Делегатурою уряду. Роль арбітра у переговорному процесі, на різних його етапах, відігравали Український центральний комітет (В. Кубійович) і вищий клір Української греко-католицької церкви в особі А. Шептицького.

Активні українсько-польські перемовини припадають на 1941–1944 рр., коли організаційно виникли і зміцнювались УПА і АК. Перший етап переговорного процесу 1941–1942 рр. характерний відсутністю компромісної точки зору між сторонами, передовсім у питанні українсько-польського кордону, а також віддаленістю від політичних реалій воєнного часу. Деструктивний вплив на спроби примиритися мала

двоїста позиція польського еміграційного уряду, який в липні 1941 р. підписав польсько-радянський договір, що докорінно змінив міжнародні аспекти українського питання.

Незважаючи на упереджене ставлення в українському і польському політичних середовищах, новий етап перемовин розпочався у лютому-березні 1943 р. і був спрямований на створення спільної платформи боротьби. У відповідь на рішення ООН про створення на західноукраїнських землях Української держави, польська сторона, що незмінно стояла на позиціях *status quo ante bellum*, пропонувала українцям широку автономію в складі Речі Посполитої і тим самим відкидала можливість тісної співпраці. Наступні зустрічі лояльних і поміркованих політиків відбувалися в часі загострення конфлікту, що в окремих місцевостях набув характеру масового терору.

Відсутність офіційної декларації польських урядових чинників щодо українського питання, орієнтація польського підпілля на співпрацю з радянськими партизанами привела українських представників до відмови від подальших переговорів. Нові спроби перемовин мали місце в лютому-березні 1944 р., коли наближення фронту ставало дедалі зримішим. Прийнятий українсько-польський “Протокол” передбачав створення самостійних держав, мирне розв’язання міжнародного конфлікту, що в той момент фактично було неможливо.

Останні офіційні переговори відбулися в травні-червні 1944 р. Метою зустрічей, як і на попередніх конференціях, стали пошуки моделей українсько-польського співіснування в Галичині та інших прикордонних територіях. Через значні відмінності у підходах до вирішення наболілих питань процес пошуку компромісу виявився безрезультатним.

Виступаючи за принципове право кожного народу на самовизначення, українська політична думка, з одного боку, розглядала польський визвольний рух як потенційного союзника, з іншого — вбачала імперіалістичну загрозу. Причиною цього була безкомпромісність польських урядових і підпільних кіл, які ігнорували прагнення українців до неза-

лежності і трактували українську проблему як об'єкт міжнародних відносин великих держав. Українсько-польські суперечки вирішив польсько-радянський таємний договір липня 1944 р., що встановив польсько-радянський кордон по лінії Керзона з відступами на користь Польщі.

Різновекторність підходів у виборі союзників спричинила в смузі польсько-українського порубіжжя затяжний збройний конфлікт. Етнічне протистояння на території Галичини розгорнулося в 1943–1944 рр. і фактично було відлунням “волинських подій” 1942 р. Через недостатній рівень вивченості генези українсько-польської боротьби важко говорити про співвідношення сил, які протистояли на теренах краю. Окрім УНС, УПА, АК, БХ, відділів самооборони, української та польської поліції, шуцманшафтів, диверсійно-пацифікаційних бойових груп, радянсько-польських “істребительних” загонів у дистрикті діяли чисельні угруповання, що не підпорядковувалися центральному керівництву національних підпільних структур.

Міжетнічні зіткнення завдали чисельних втрат серед місцевого населення. Є підстави стверджувати, що частина українців та поляків загинула від рук німецьких і радянських диверсійно-пацифікаційних загонів, некерованих банд з вираженим кримінальним відтінком. Однак основна вина за злочини падає на військові формування (УПА і АК, БХ); самооборонні відділи, що керувалися емоціями і локальним шовінізмом і часто з'ясовували стосунки на побутовому рівні.

Специфіка теми зобов'язує нас робити зважені висновки щодо “внутрішньої правди” кожної із сторін конфлікту. Ясна річ, українці цілком правомірно національно-визвольним шляхом відстоювали незалежність власних земель і бажали соборної держави. Інша сторона прагнула легітимного відновлення Польської держави в кордонах 1939 р., нехтуючи правом національних меншин на самовизначення. За умов спричиненої війною загальної моральної деградації, підсиленої давнім антагонізмом, обопільні націоналістичні прагнення спроектували таку модель співіснування, що, власне, саме співіснування і виключала.

Розвиваючи ідеї власної державності, українці Східної Галичини вирішили створити власну армію, ядром якої мала стати дивізія “Галичина” (1-ша УД-УНА). Ця ідея викликала незадоволення в польському середовищі, яке розцінило появу військової одиниці як загрозу “польськості” на “східних кресах”. Посилюючи антиукраїнські акції, польські підпільники розгорнули жваву антидивізійну пропаганду серед місцевого українського населення.

Зрозуміло, це аж ніяк не сприяло покращенню взаємин між народами. До того ж, участь вояків із “Галичини” у німецьких антипартизанських акціях у польських місцевостях 1943–1944 рр. дала підстави окремим публіцистам звинувачувати дивізійників у масових злочинах проти мирного населення і на довгі роки утвердила в свідомості поляка (і не тільки) стереотип українця-військового злочинця.

Друга світова війна відкрила новий, найбільш трагічний період українсько-польських взаємин, що під впливом міжнародної ситуації та геополітичних чинників переросли у відкрите збройне протистояння, а подекуди набули характеру етнічних “зачисток” і понесли у небуття імена тисяч безневинних людей.

ДЖЕРЕЛА

I. Опубліковані документи

- Корчак-Городиський О. Замість вигадок. Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах: Документи, рецензії, спогади. — Івано-Франківськ, 1994. — 198 с.
- Косик В. Розкол ОУН (1939–1940): Зб. документів. — Львів, 1999. — 135 с.
- Литвин М. Документи АК про військово-політичне протистояння на Заході України у роки Другої світової війни //Україна в минулому. — Вип. VII. — Київ-Львів, 1995. — С. 129-151.
- Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. — Кн. II. — Львів, 1997. — 663 с.
- Мірчук П. УПА. 1942–1952: Документи і матеріали. — Львів, 1991. — 448 с.
- Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Зб. документів і матеріалів. — Київ, 1963. — 486 с.
- Нюрнберзький процес. Сборник материалов Нюрнбергского процесса над главными немецкими военными преступниками: В 2-х т. /Под ред. К. Горшенина. — Т. I. — Москва, 1952. — 831 с.
- ОУН-УПА в роки війни. Радянські, німецькі, польські документи /Підгот. В. Сергійчук //Молодь України. — 1992. — 6-18 серпня, 3-22 вересня.
- Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спец. служб /Упоряд. З. Гайовнічек. — Т. 1: Львів–Коломия–Стрий–Золочів. — Київ, 1998. — 1039 с.
- Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. — Київ, 1996. — 493 с.
- Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: Документы и материалы: В 3-х т. — Киев, 1985. — Т. I. — 518 с.; Т. II. — 511 с.; Т. III. — 510 с.
- Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. німецьких архівних матеріалів: У 3-х т. /Упорядк. і передм. В. Косика. — Львів, 1997–1998. — Т. I. — 382 с.; Т. II. — 383 с.; Т. III. — 382 с.

Wspólne oświadczenie Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu. Kijów, 1997 r. // Ukraina–Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe /Pod red. R. Drozda, R. Skeczkowskiego, M. Zymomrji. — Koszalin, 1999. — S. 3-4.

II. Спогади

- Бродовский котел: Воспоминания. Очерки. Документы /Сост. М. Вербинский, Б. Самарин. — Львов, 1974. — 271 с.
- Книш З. В ясині лева (Українець в польському підпіллі). — Торонто, 1976. — 127 с.
- Кривуцький І. “Де срібнолентий Сян пливе...” — Львів, 2000. — 376 с.
- Мацук Р. Чому я пішов у дивізію “Галичина” //Високий Замок. — 2002. — 11-12 травня. — С. 6.
- Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. — Львів, 1997. — 113 с.
- Ніколи не були колаборантами. Інтерв'ю з колишнім дивізійником М. Савчуком //Українське слово. — 1993. — 20 серпня. — С. 1, 3.
- Солтис Р. Учасник бойових дій 1941–1945 рр., 1924 р. н., м. Жовква Львівської обл. Знаходиться в особистому архіві одного з авторів (Л. Хаврак).
- Mełarska-Kozłowska B. Burza nad Lwowem. Reportaz z lat wojennych 1939–1945 we Lwowe. — Londyn, 1996. — 360 s.
- Tomaszewski T. Lwów. Pejzaż psychologiczny. — Warszawa, 1996. — 240 s.

III. Періодика

Gazeta Lwowska. Dziennik dla dystryktu Galicyjskiego (lipiec–grudzień 1943 r.). Підшивка знаходиться у ЦДІА України у м. Львові.

IV. Монографії, посібники, статті, автореферати

- Андрухів І. Більшовицькі репресії на теренах Західної України: 1939–1941 рр. //Розбудова держави. — 1995. — № 12. — С. 47-50.
- Антонюк Н. Українське культурне життя в “Генеральній Губернії” (1939–1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. — Львів, 1997. — 232 с.
- Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. — Дрогобич, 1994. — 191 с.
- Богацька Е. Втрати України в Другій світовій війні //Визвольний шлях. — 1995. — Кн. VII. — С. 827.
- Боляновський А. Дивізія “Галичина”. Історія. — Львів, 2000. — 528 с.
- Бондаренко К. Діяльність Організації українських націоналістів напередодні і під час Другої світової війни (1938–1945): політичний та військовий аспекти: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Львів, 1997. — 24 с.
- Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни //Україна–Польща: важкі питання. Матеріали III міжнародного семінару істориків “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. — Т. III. — Варшава, 1998. — С. 17-21.
- Брицький І. Україна у Другій світовій війні. 1939–1945. — Чернівці, 1995. — 114 с.
- В Великобританії розгорається скандал вокруг дивізії СС “Галичина” //http://uatoday.net. — 2001. — 21 февраля.
- Вегеш М., Сміян К. Нариси історії національно-визвольного руху в Галичині та Волині напередодні і в роки Другої світової війни (1939–1944 рр.) — Ужгород, 1998. — 103 с.
- Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. — Торонто, 1991. — 206 с.
- Верига В. Дорогами Другої світової війни. Легенди про участь українців у здушуванні Варшавського повстання в 1944 р. та про Українську Дивізію “Галичина”. — Торонто, 1998. — 346 с.
- Виноградов С. Діяльність патріотичних сил по антифашистському вихованні населення окупованої території України (1941–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Київ, 1994. — 20 с.
- В роковини Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р. //Визвольний шлях. — 1995. — Кн. VI. — С. 642.

- Вятрович В. Степан Бандера про визвольну боротьбу української повстанської армії //Визвольний шлях. — Кн. X. — С. 1210-1215.
- Гайке В.-Д. Українська Дивізія “Галичина”. Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках. — Торонто–Париж–Мюнхен, 1970. — 277 с.
- Геник М. Проблема участі українських підрозділів у придушенні Варшавського повстання: розвінчання міфу //Людина і політика. — 2001. — №6. — С. 45-57.
- Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. — Чернівці, 2001. — 31 с.
- Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. — Київ, 1996. — 360 с.
- Гунчак Т. Україна. Перша половина XX ст. — Київ, 1993. — 288 с.
- Давиденко В. УПА: шлях ганьби і злочинів. — Київ, 1989. — 47 с.
- Дивізію “Галичина” вирішили добити //http://proua.com. — 2001. — 19 лютого.
- Дігер П. Фашистська окупація в 1941–1944 рр. у працях західних вчених //Український історичний журнал. — 1994. — №5. — С. 127-136.
- Дмитрук К. Безбатченки. — Львів, 1972. — 237 с.
- Дмитрук К. Жовто-блакитні банкроти. — Київ, 1982. — 399 с.
- Добрецова В., Маянська Я. Зловісний союз українського буржуазного націоналізму та уніатської цекви. — Київ, 1979. — 46 с.
- Дружини українських націоналістів у 1941–1942 роках. — Торонто, 1953. — 126 с.
- Заставний Ф. Українська діаспора. — Львів, 1991. — 120 с.
- Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. //Україна–Польща: важкі питання. Матер’яли IV міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни. — Т. IV. — Варшава, 1999. — С. 122-138.
- Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни //Україна–Польща: важкі питання. Матер’яли

- II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр. — Т. I-II. — С. 154-171.
- Льюшин І. Селянські військові формування у національно-визвольній боротьбі польського народу за часів Другої світової війни. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Київ, 1995. — 23 с.
- Льюшин І. Ставлення польського еміграційного уряду в Парижі і Лондоні й польського підпілля у Львові до українського питання в 1939–1941 рр. //УІЖ. — 1999. — №6. — С. 70-80.
- Льюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. — Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2001. — 288 с.
- Історія українського війська /За ред. М. Левицького. — Вінніпег, 1953. — 836 с.
- Кальба М. “Нахтігаль” (курінь ДУН). У світлі фактів і документів. — Денвер, 1984. — 159 с.
- Кирилич В. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — Київ, 2001. — 20 с.
- Кладбище орлят по-прежнему разделяет поляков и украинцев (“Gazeta”, Польша) //http://www.inosmi.ru. — 2002. — 5 февраля.
- Клімецький М. Генезис і організація польської самооборони на Волині та у Східній Малопольщі під час Другої світової війни //Україна–Польща: важкі питання. — Т. III. — С. 58-77.
- Книш З. При джерелах організованого націоналізму. — Торонто, 1970. — 187 с.
- Ковалевський З. Польське питання у повоєнній стратегії Української Повстанської Армії //Україна. Наука і культура. — Вип. 26-27. — Київ: Академія наук України — Знання, 1993. — С. 200-232.
- Коваль В. Возз'єднання західноукраїнських земель та міжнародні відносини. 1939–1941 рр. — Київ, 1979. — 267 с.
- Коваль В. В роки фашистської навали (Україна в міжнародних відносинах у період Великої Вітчизняної війни). — Київ, 1963. — 70 с.
- Коваль М. Друга світова війна та історична пам'ять //УІЖ. — 2000. — №3. — С. 3-21; № 4. — С. 3-19.

- Коваль М. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення. Роздуми історика //УІЖ. — 1995. — №3. — С. 3-22.
- Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення. — Київ, 1994. — 57 с.
- Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону. 1941–1951 рр. — Львів, 1998. — 222 с.
- Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина. — Торонто, 1990. — 168 с.
- Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. — Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. — 659 с.
- Косик В. Україна під час Другої світової війни. 1938–1945. — Київ, 1992. — 729 с.
- Красівський О. Українсько-польські відносини в Східній Галичині в контексті національної політики Другої Речіпосполитої (1918–1923 рр.): Автореф. дис. ... д-ра істор. наук. — Київ, 1999. — 32 с.
- Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. — Львів, 2000. — 415 с.
- Кульчицький С. Право на власну історію //День. — 2002. — 18 червня.
- Кундюба І. Советско-польские отношения. 1939–1945. — Киев, 1963. — 207 с.
- Лавришук В. Фашистський окупаційний режим в західних областях України 1941–1944 рр.: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Київ, 1998. — 28 с.
- Лапайдух Р. Українська Повстанська Армія. Погляд через півстоліття //Дзвін. — 2001. — №2. — С. 103-111; №3. — С. 113-123.
- Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального секретаріату закордонних справ УГВР //Сучасність. — 1986. — № 7-8. — С. 186-195.
- Лебедь М. УПА /Репринт. — Дрогобич, 1993. — 208 с.
- Литвин М. Українсько-польська війна 1918—1919 рр.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. — Львів, 1999. — 36 с.

- Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. — Київ: Вид-во С. Павличко “Основи”, 2002. — 327 с.
- Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік) //Визвольний шлях. — 2000. — Кн. VI. — С. 54-72.
- Мотика Г. Українська самооборона в Західній Україні (1941–1944 рр.) //Україна–Польща: важкі питання. — Т. III. — С. 32-40.
- Муковський І., Лисенко О. Україна в збройних формуваннях країн-учасниць II світової війни //Розбудова держави. — 1998. — №5-6. — С. 14-16.
- Мушинка М. Дискредитація українців на міжнародній арені //Дукля. — 2001. — №2. — С. 57-60.
- Ольшанський А. Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. //І. — 1997. — №10 (Україна–Польща: наприкінці століття). — С. 34-54.
- Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941–1944). Історико-політичний нарис. — Ужгород: Гражда, 2001. — 142 с.
- Офіцинський В. Загальнополітична ситуація в Східній Галичині та стрілецька дивізія СС “Галичина” у 1944 році за матеріалами часопису “До перемоги” //Молодь — Україні. — 1997. — Т. 10. — С. 46-54.
- Офіцинський В. Особливості політичного розвитку східногалицьких земель в умовах нацистської окупації за матеріалами журналу “Ідея і чин” (1942–1946) //Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методич. збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) /Упоряд. В. Мельник і Р. Офіцинський. — Ужгород, 1998. — С. 76-92.
- Офіцинський В. Політико-правова ситуація та діяльність українських політичних сил у Східній Галичині за матеріалами часописів “Рідна земля”, “Станіславівське слово”, “Голос Підкарпаття”, “Тернопільський голос” і “Чортківська думка” (1942–1944) //Історична школа Володимира Задорожного: Науковий збірник. — Вип. 1. — Ужгород, 1999. — С. 190-219.
- Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941–1944 рр.: політичні та культурні аспекти (За матеріалами періодичної преси). — Ужгород, 1997. — 60 с.

- Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляштя 1917–1939, 1941–1944 рр. — Львів: Каменяр, 2001. — 286 с.
- Пальський З. Українська політична думка в Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни //Україна–Польща: важкі питання. — Т. IV. — С. 255-274.
- Паньківський К. Роки німецької окупації (1941–1944). — Нью-Йорк–Торонто, 1965. — 479 с.
- Партач Ч. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. //Україна–Польща: важкі питання. — Т. IV. — С. 109-121.
- Патриляк І. Військові плани ОУН(б) у таємній Інструкції Революційного проводу (05. 1941 р.) //УІЖ. — 2000. — №2. — С. 127-137.
- Патриляк І. Націоналістичний партизанський рух на території Західної України влітку 1941 р. //УІЖ. — 2000. — №4. — С. 113-119.
- Патриляк І. Військовотворчі заходи ОУН(Б) у липні–вересні 1941 р. //УІЖ. — 2001. — №4. — С. 126-139.
- Патриляк І. Діяльність організації українських націоналістів (бандерівців) у 1940–1942 роках (військовий аспект): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Київ, 2001. — 19 с.
- Піскунович Г. Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речіпосполитої у 1939–1945 рр. //Україна–Польща: важкі питання. — Т. I-II. — С. 172-185.
- Полікарпенко Г. Організація українських націоналістів під час Другої світової війни. — Торонто, 1951. — 164 с.
- Потильчак О. До питання про періодизацію Другої світової війни на теренах України //Визвольний шлях. — 2000. — Кн. XII. — С. 67-70.
- Прокоп М. П'ятдесят років УГВР //Сучасність. — 1994. — №10. — С. 49-58.
- Ресент О., Муковський І., Лисенко О. УПА та збройні формування ОУН як чинники Другої світової війни //Віче. — 1997. — №10. — С. 114-129.
- Ресент О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу //УІЖ. — 1999. — №3. — С. 3-22.
- Роговська А., Степень С. Польсько-український кордон в останні півстоліття //І: Україна – Польща: діалог над кордоном. — 1997. — №11. — С. 38-57.

- Руккас А. Польсько-радянський збройний конфлікт на західноукраїнських землях (вересень-жовтень 1939 року): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Київ, 1998. — 18 с.
- Русначенко А. Українсько-польське протистояння в роки другої світової війни // Сучасність. — 2001. — Ч. 10. — С. 89-112; Ч. 11. — С. 94-104.
- Самарский П.
59-летию дивизии СС «Галичина» посвящается //Part. org. ua. — 2002. — 26 апреля.
- Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. — Тернопіль, 1997. — 440 с.
- Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. — Київ, 2000. — 432 с.
- Сергійчук В. Боротьба за волю, а не коляборація //Визвольний шлях. — 2001. — №3. — С. 49-62.
- Сивіцький М. Польсько-український конфлікт 1943–1944 рр. //Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — Київ, 1993. — С. 241-248.
- Соломатін Ю. Тривожний час дивізії СС “Галичина”: Версія “контра” або слово беруть “червоноармійці” //Політика і культура. — 2001. — №5. — С. 14-15.
- Супруненко Н. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.). — Киев, 1956. — 472 с.
- Сурмач О. Греко-католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Львів, 2001. — 20 с.
- Стародубець Г. Місце і роль ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (кінець 1940 — серпень 1943 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Чернівці, 2001. — 21 с.
- Тени прошлого до сих пор отражаются на настоящем (“Zycie Warszawy”, Польша) //http://www. inosmi. ru. — 2001. — 1 грудня.
- Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля. — Тернопіль: Підручники і посібники, 1997. — 216 с.

- Тривожний час дивізії “Галичина” (Конвент-аналіз англійського фільму) //ПіК. — 2001. — № 3. — С. 14-17.
- Трофимович В. Українська політична думка в Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни //Україна–Польща: важкі питання. — Т. IV. — С. 237-254.
- Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі. — Львів, 1992. — 256 с.
- Українська дивізія “Галичина”. Історико-публіцистичний збірник. — Київ–Торонто, 1994. — 174 с.
- Ханас В. До питання генези польської самооборони в Східній Галичині на прикладі Бережанського та Чортківського інспекторатів АК //Україна–Польща: важкі питання. — Т. I-II. — С. 92-105.
- Хойнацька Л. Засідання “круглого столу” на тему “Друга світова війна — центральна подія XX ст. Український аспект” //УІЖ. — 2000. — №5. — С. 139-142.
- Хойнацька Л. Засідання “круглого столу” “Український фактор Другої світової війни” //УІЖ. — 2000. — №3. — С. 151-152.
- Cieślíkowa A. Prasa okupowanego Lwowa. — Warszawa, 1997. — 445 s.
- Drozd R. Polityka narodowościowa władz polskich wobec Ukraińców w Polsce Ludowej //Ukraina–Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe /Pod red. R. Drozda, R. Skeczowskiego, M. Zymomrji. — Koszalin, 1999. — S. 133-158.
- Нрыциук G. “Gazeta Lwowska” 1941–1944. — Wrocław, 1992. — 160 s.
- Jaworski E. Lwów: losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939–1956. — Rruszków, 1999. — 278 s.
- Mazur G., Węgiński J. Konspiracja Lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny. — Krakow, 1997. — 225 s.
- Michaelis R. Ukrainer in der Waffen-SS: die 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Ukrainische Nr. 1). — Berlin: Michaelis, 2000. — 127 s.
- Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny Światowej na terenie II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1993. — 349 s.

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Звіт оголошень до дивізії “Галичина” до 2 червня 1943 р. включно

Округа	Зголошення	До асен-терунку признані	%	Відкинені	%
Коломия	11 325	8 337	74	2 788	26
Львів-округа	10 909	8 710	80	2 199	20
Станіславів	8 827	6 276	71	2 551	29
Чортків	7 343	5 078	69	2 265	31
Бережани	3 567	2 731	77	836	23
Тернопіль	3 118	1 749	56	1 369	44
Львів-місто	2 915	2 802	96	113	4
Стрий	2 690	1 604	60	1 086	40
Рава-Руська	2 579	1 177	69	802	31
Золочів	2 476	2 312	93	164	7
Дрогобич	2 195	2 885	95	110	5
Кам'янка-Струмилова	2 112	2 012	95	100	5
Самбір	2 094	1 640	78	454	22
Калуш	850	623	73	227	27
Разом з дистрикту Галичини	63 000	47 936	76	15 064	24
Сянок	14 446	2 008	14	12 438	86
Ярослав	2 732	1 502	55	1 230	45
Перемишль	1 821	1 429	74	392	26
Разом з дистрикту Краків	18 999	4 939	26	14 060	74
Разом	81 999	52 875	64	29 124	36

Подається за:

Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина. — С. 70.

Таблиця 2

**Кількість добровольців, які прибули на призовні пункти дивізії
і виїхали на вишкіл станом на 30 жовтня 1943р.**

Округа	Кількість			
	Пере- гляну- то	Не з'явилися на призовні пункти	Підлягли призову	Викликано на вишкіл
Дрогобицька	1 530	42	730	758
Золочівська	2 000	150	1 200	600
Кам'яно- Струмилівська	1 165	98	52	1 015
Коломийська	4 200	275	1 225	2 700
Львів-місто	2 200	898	522	780
Львів-повіт	2 800	300	200	2 300
Стрийська	1 510	630	150	730
Станіславівська	4 000	700	1 100	2 200
Сяноцька	2 000	900	11	270
Тернопільська	930	540	15	375
Чортківська	2 936	120	1 300	890
Ярославська	700	200	115	385
Разом	25 971	4 853	6 620	13 001

Подається за:
Боляновський А. Дивізія "Галичина". Історія. — С. 98.

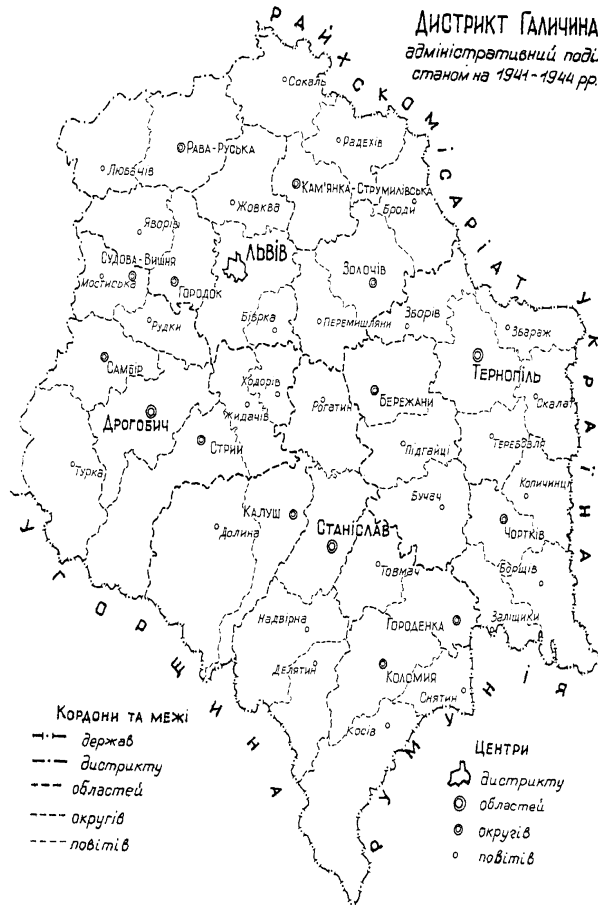
Таблиця 3

Стан вояків на вишколі станом на 11 січня 1944 р.

Округа	На вишколі	Призначені до асентерунку
Коломия	2 000	8 300
Станіславів	1 800	6 300
Львів-повіт	1 700	8 700
Сянок	1 300	2 000
Кам'янка-Струмилова	1 200	2 000
Дрогобич	1 100	2 900
Перемишль	1 100	1 400
Рава-Руська	900	1 200
Чортків	900	5 100
Самбір	800	1 600
Бережани	700	2 700
Золочів	700	2 300
Тернопіль	700	1 800
Ярослав	700	1 500
Львів-місто	600	2 800
Стрий	600	1 700
Калуш	300	600
Інші	100	—
Разом	17 200	52 900

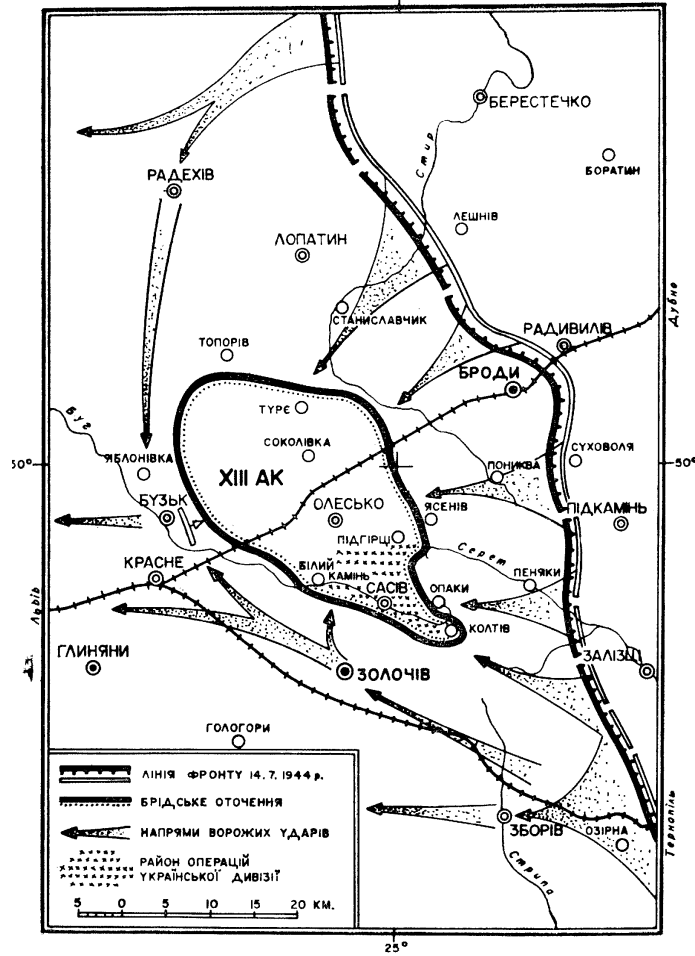
Подається за:

Колісник Р. Військова управа та українська дивізія Галичина. — С. 73.

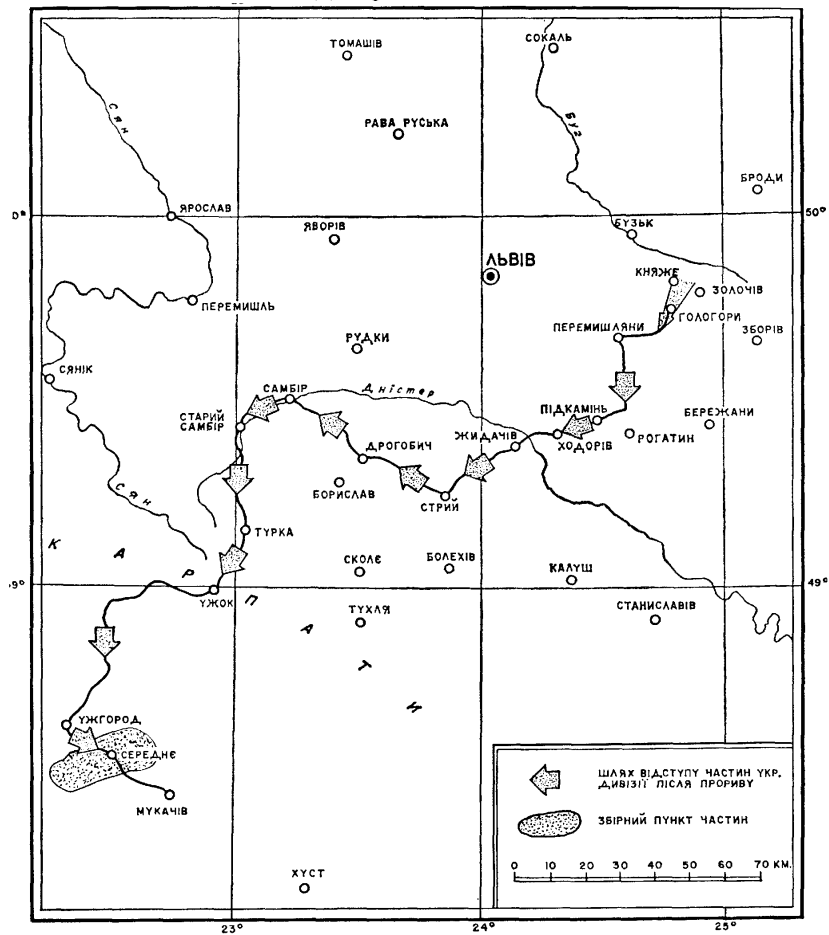

Карта 1. Дистрикт Галичина

Подається за: Антоноук Н. Українське культурне життя в "Генеральній Губернії" (1939—1944 рр.). — Львів, 1997.

Карта 2. Брідське оточення
 Подається за: Гайке В.-Д. Українська дивізія "Галичина". — С. 82.

Карта 3. Шлях відступу дивізії після прориву з оточення
Подається за: Гайке В.-Д. Українська дивізія "Галичина". — С. 94.

РЕЗЮМЕ

Офіцинський Р., Хаврак Л. Українсько-польські відносини в дистрикті Галиція (1941-1944). — Ужгород, 2002. — 84 с.

Воєнно-політичний аспект українсько-польських відносин в дистрикті Галиція 1941-1944 гг. Переговори між представниками польського і українського підполля 1941–1944 гг. не привели до воєнної і політичної угоди. З польської сторони була недооцінка українських прагнень до незалежності. Українська ж сторона безкомпромісно виступала за власне державство на західно-українських землях, що суперечило польським інтересам. Дане обставина під впливом німецького і радянського фактора не могло привести сторони до угоди. Нарешті воно переросло в тероризацію місцевого населення різного роду підпольними організаціями. До цього неодноразово приверталося *гестапо* і радянські партизани.

Українська Повстанча Армія і Армія Крайова в 1943-1944 гг.: пошуки компромісів. Якщо українське підполля вело боротьбу одразу проти нацистів, більшовиків і польських націоналістів, то діяльність польського на різних етапах війни мала антирадянську або антигерманську спрямованість, але завжди була антиукраїнською. Треба підкреслити неоднорідність підполля обох народів. Не всі керівництво ОУН і місцеві керівники погоджувалися з методами *екстермінації* і етнічних чисток. Відокремлені приклади доброї волі були як з української, так і з польської сторони.

Дивізія “Галиція” в контексті українсько-польських відносин 1943-1944 гг. Розвиваючи ідею незалежного державства, західні українці приступили до створення національної армії, ядром якої мала стати дивізія “Галиція”. В польській середі розцінили появу цього воєнного підрозділу як загрозу своїм “східним кресам”. Підсилюючи антиукраїнські дії, польські підпольщики роз-

вернули среди местного населения активную пропаганду против “Галиции”.

SUMMARY

Ofitsinsky R., Havrak L. The Ukrainian-Polish Relations in Distrikt Halytchyna in 1941-1944. — Uzhhorod, 2002. — 84 p.

Military-political Aspect of Ukrainian-Polish Relations in Halytchyna in 1941-1944. Parley between Polish and Ukrainian representatives of the underground in 1941-1944 resulted in military and political misunderstanding. The Polish underestimated Ukrainian aspiration after independence. Ukraine came out in defence of its own state on western-Ukrainian territories, and it contradicted to Polish interests. German and Soviet factors also influenced the misunderstanding on both sides. As a result, local people had been terrorized by underground organizations of different kinds. Soviet partisans and Gestapo also took part in it.

Ukrainian Rebel Army and Army Krayova in 1943-1944: Search of Compromises in the Brotherkilling war. Ukrainian Underground from the very first days started to fight against the fascists, soviets and polish nationalists, whereas Polish Underground on different stages was anti-Soviet or anti-German, but always anti-Ukrainian. We should mind that both Undergrounds were not homogeneous. Not all the top representatives of OUN agreed with the methods of extermination and ethnic cleanings. There were some instances of understanding and good will from both sides.

The Halytchyna Division in the Context of Ukrainian-Polish Relation in 1943-1944. Ukrainians from the Eastern Halytchyna started to organize their national army with the Halytchyna Division as its kernel, developing the idea of the independent state. The Polish considered this military subunit as the threat to their western boundaries. In accordance with the anti-Ukrainian actions, the Polish undergrounders started to propagate against the “Halytchyna” among the native people.

ЗМІСТ

<i>Долаючи пропагандистські міти. Наталія Антонюк</i>	3
Вступ	5
Розділ I.	
Військово-політичний аспект українсько-польських стосунків у дистрикті Галичина (1941–1944)	17
§1. Організаційні засади підпільного руху	17
§2. Прояви колабораціонізму	21
§3. Спроби укладення польсько-українського політичного союзу (1941–1942)	24
§4. Новий етап переговорів (1943–1944)	28
Розділ II.	
Українська Повстанська Армія і Армія Крайова в 1943–1944 рр.: пошуки компромісів	34
§1. Військово-тактичні особливості	34
§2. Основні віхи міжетнічного конфлікту	40
§3. “Буря” та інші диверсійно-терористичні акції	44
§4. Людські втрати внаслідок українсько-польських зіткнень	47

Розділ III.

Дивізія “Галичина” в контексті українсько-польських відносин 1943–1944 рр.	50
§1. Історіографічний доробок	50
§2. Сценарій утворення дивізії “Галичина”	53
§3. Польські антидивізійні заходи	56
§4. “Галичина” у боротьбі з польськими і радянськими партизанами	58
Висновок	63
Джерела	67
Додатки	79
Резюме	83
Summary	84

Наукове видання

**Роман ОФЩИНСЬКИЙ
Леся ХАВРАК**

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ
У ДИСТРИКТІ ГАЛИЧИНА (1941-1944)**

Редактор **Іван Ребрик**
Художньо-технічна редакція **Наталії Яремчук**
Коректура **Наталії Ребрик**
Виготовлення тиражу **Івана Ребрика**

Підписано до друку 10.09.2002.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman Суг.
Папір офсетний. Умов. друк. арк. 2,79. Друк офсетний.
Облік.-вид. арк. 2,84. Умов. ф.-відб. 3,02.
Замовлення № 28. Тираж 300 прим.

МПП «Гражда».

88015, м. Ужгород, вул. Міцкевича, 2, кв. 9.
88000, м. Ужгород, вул. Волошина, 8.

Офіцинський Р., Хаврак Л.

О-91 Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941–1944). — Ужгород: Гражда, 2002. — 84 с.
ISBN 966-7112-44-6

У пропонуваному дослідженні висвітлено діяльність у 1941–1944 рр. на галицьких теренах основних українських і польських політичних сил (ОУН, УЦК, Делегатура уряду) та військових організацій (УНС, УПА, АК, селянські батальйони), показано хід українсько-польських перемовин під впливом німецького і радянського факторів. На тлі історії дивізії “Галичина” розглядаються найбільш дискусійні питання, котрі й нині мають важний резонанс.

ББК 63.3(4УКР)624+63.3(4ПОЛ) УДК 94(477)+94(475)